

משפט הסמיכה וקורותיה.

א

ענין הסמיכה בכלל.

השם סמיכה, במשמעות מלאו ידי חכמי העם ושופטיו לדון ולהורות בכל דבר דת ודין, נמצא בפעם הראשונה בתוספתא (ריש סנהדרין), שהובאה גם בבבלי (סנהדרין, י"ג, ב') ובירושלמי (פ"א, ה"ג) ⁽¹⁾. וזשם הנוסחא סמיכות, כדי להבדיל בינה ובין סמיכת הפר, ואמרו שם בפרוש: לא סמיכה היא סמיכות. וכן נזכר השם סמיכה בבבלי בדברי האמוראים (כתובות, ק"ב, א'; סנהדרין, י"ד, א'). אבל בירושלמי נשתמשו תמיד במקומו בשם מצוי ואמרו: תמן (בבבלי) קריין למינויה סמיכותא (שם). סמיכה זו לא היתה נעשית ביד, כמו שאפשר היה להוציא מן האמור ביהושע: "ויסמוך את ידיו עלי", כי אם בקריאת שם בלבד, שהיו נותנים לנסמך תאיר הכבוד רבי (סנהדרין, י"ג, ב'). וכשסמך רבי עקיבא את רבי מאיר, אמר לו: שב רבי מאיר (ירושלמי, שם). את הנסמך היו מכנים בשם זקן: סמך שם חמשה זקנים (סנהדרין, י"ד, א'), אין ממנין זקנים בחוצה לארץ

(1) "סמיכת זקנים" שבמשנה וכן אותה שבתוספתא ענינה, לפי היוצא מדברי הבבלי והירושלמי במקומם, סמיכת זקני העדה את ידיהם על ראש פר העלם דבר של צבור, וכן פרוש רש"י במשנה, אבל הרמב"ם בפרושו למשנה יאמר, שהכוונה למנוי זקנים וסמיכתם. ילכאורה נראה כן מדברי הבבלי: תנא, סמיכה וסמיכת זקנים בשלשה. מאי סמיכה ומאי סמיכת זקנים? אמר רבי יוחנן: מיסמך סבי (י"ג, ב'). הלשון "מיסמך סבי" נראה, שהוא מוסב על סמיכת זקנים הנזכרת לאחרונה ושהוא תרגום מדויק ממנה. אבל מצאתי להרמ"ה בחדושי דסנהדרין גירסא אחרת, והיא: "אמר רבי יוחנן סמיכה מיסמך סבי", ובכתב-יד קמברג', המובא בדקדוקי סופרים, הנוסחא: מאי סמיכה ומאי סמיכת זקנים? בשלשם סמיכת זקנים סמיכת פרים כדאמרן, אלא סמיכה גופא מאי ניהו? אמר רבי יוחנן וכו'. וכן היתה הגירסא לפני רבי יהודה חברצ'וני, אלא שדבריו צריכים תקון קצת, וזה לשונו: "ותנינן בסנהדרין בפ"ק: [סמיכה], סמיכת זקנים וערימת העגלה בשלשה. מאי סמיכה [ומאי סמיכת זקנים]? בשלשם סמיכת זקנים

ירושלמי, סוף בכורים), איני מכירך זקן (ירושלמי, מו"ק, פ"ג, ה"א), כך יהיו בני מקדשין את השנה על-ידי זקן (פסיקתא, פ' החודש), וכן דרשו על הפסוק: ולא יהיה זקן בביתך, שאין נסמכין לבית עלי (סנהדרין, י"ד, א'), וכאשר נראה עוד לפנינו, כך דרש רבי זירא את המקרא: ונגד זקניו כבוד (1).

בזמן מאוחר, כשעמדה כת הקראים, שהחזיקה רק בתורה שבכתב, השתדלו חכמי הרבנים להראות, שהתורה שבעל-פה קבלה היא איש מפי איש עד משה רבנו, ומקצתם הוסיפו לעתה עוד הלאה ולומר, שגם הסמיכה גמשת כששלת ארוכה בלי הפסק מימות משה עד רבי הלל, שהיה בימי אביו ורבא. „משה רבנו סמך יהושע ביד, שנאמר: ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו, וכן השבעים זקנים משה סמכם והשרה עליהם שכינה, ואותן הזקנים סמכו לאחרים ואחרים לאחרים, ונמצאה הסמיכה איש מפי איש עד בית דינו של יהושע ועד בית דינו של משה רבנו (רמב"ם, הלכות סנהדרין, פ"ד, ה"א). אבל אין זכר לזה בתלמודנו. וכבר שאלו בבבלי: מיכמך טבי מנלן? (2) ולא מצאו לזה כל רמז בתורה, כי כפי מה שהשיבו שם אין להביא ראיה מן המקרא האמור ביהושע: ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו (שהביא הרמב"ם בהמשך דבריו), דאי הכי חסגי בחד" (סנהדרין, י"ג, ב'), ולא מצינו גם במדרשים, שיביאו מפסוק זה אפילו בדרך אגדה כל רמז לסמיכה, וקרוב לשפוט, שהבינו

סמיכת ר' (צ"ל: פרים, כמו שתקן הרש"ח), כדאמרינן, אלא סמיכה מאי היא? אמר רבי יוחנן: מסמכי טבי. [אמר ליה אבוי לרב יוסף] ממכני טבי מנלן? (וכו') (ספר השטרות, צד 132). ופרוש זה, שסמיכת זקנים היא סמיכת הבר, ממקומו הוא מוכרע, מדברי המשנה והבבלי (כפי מה שהובאה בספר השטרות, ולפנינו בתוספתא נשמעו המלים „ועריפת העגלה" שאמרו: סמיכת זקנים ועריפת העגלה בשלשה, דברי ר"ש, ר"מ אומר: בחלשה – כי רק בשני דברים אלו יש מחלוקת בין ר"מ ור"ש (בתורת כהנים, ויקרא פ"ו, ספרי עוכטים, פסקא כ"ה, והן הבבליות שהובאו בבבלי ובירושלמי) ולא במנוי זקנים. מטעם זה אין מקום גם לדברי הר"ע מברטנורא האומר, שבסמיכת זקנים נכללו גם סמיכת פרים גם מנוי זקנים.

1) בית-דין של סמוכין נקרא בגמרא (אבל לא במשנה ובבבליות) בשם אלהים: אלהים בעינן וליכא (ב"ק, פ"ד, ב').

2) כך גראת בעיני הנוסחא העיקרית, שהשאלה היא על הסמיכה בכלל, היכן היא רמוזה בתורה. שמחתי לראות אחר-כך גירסא זו ופרושה אצל אחד מגדולי הקדמונים, הרמ"ם בחדושי סנהדרין, שכתב: „אמר ליה אבוי לרב יוסף, מיכמך טבי מנלן? דבעי סמיכה". וכברא, כך היתה הגירסא בספר השטרות לרבי יהודה בן ברויילי שהבאנו לעיל: מיסמך סבי מנלן? אי מדכתיב (וכו') (צד 132), אבל בנוסחאותינו הגירסא: „מיסמך סבי בשלשה מנלן?" ולפי זה. אין השאלה על הסמיכה בעיקרה, כי אם על המספר שלשה. אבל הגדון רחוק מן הראיה כל-כך, עד שקשה לחשוב, שיעלה על לב איש אפילו רגע אחד להביא ראיה מן המקרא, שהפסוק מפורש ובוטל כל-כך, עד שכל איש יפיר מיד שאינו אלא ראיה לסתור. לא כן הרבר, אם נאמר, שהשאלה היא על הסמיכה בכלל, כי אז אפשר באמת בהשקפה ראשונה למצא לה ראיה מן המקרא הזה, שסמיכת הרב לתלמידו כתובה שם מפורש, אלא שלאחר העיון אין פריטיה ונאיה הצדדיים מכונים היטב.

סמיכה זו כהנחת ידיים לברכה, וכדרך שמצאנו ביעקב, שברך את אפרים ומנשה בהנחת ידיה על ראשם, ואמרו בספרי זוטא (הוצאת ד"ר הורוויץ, דף 162, מובא בילקוט במקומו): וסמכת את ידך עליו: „שיחברך תלמודו על ידך“, וכדבר האמור במקום אחר: ויהושע בן־נון מלא רוח חכמה, כי סמך משה את ידיה עליו. והנה הרמב"ם בעצמו בפרושו למשנה ראש סנהדרין ובהלכותיו פ"ד ה"א אומר, שאם יתקבצו עתה חכמי ישראל בארץ ישראל, יוכלו לסמוך אחד מתוכם ולהחזיר את הסמיכה לישנה. ואם כן, אין כל מעצור לומר, שגם הסמיכה הראשונה נעשתה בדרך כזה, שבית־דין הגדול שב רושלים, אף־על־פי שלא היה סמוך, תקן את הסמיכה, שנעשתה לחוק מן היום ההוא ומעלה. אבל יהיה איך שיהיה, הרשמים הראשונים מן הסמיכה במעשה אינם מתגלים לנו אלא בסוף ימי הבית השני. הראשון מן הנשיאים שנתבן הוא רבן גמליאל הזקן, והחכמים הקרואים בשם רבי, שהוא הסימן לסמיכה, מאוחרים עוד יותר ממנו, וכמו שכבר העירו על זה רב שרירא ורב האיי בתשובתם (תשובה בערוך ערך „אביי“), שאמרו: „ופשט הדבר (קריאת שם רבי) מתלמידי רבן יוחנן בן־זכאי ולהלן“, ומדברי הירושלמי, שנביא עוד מעט, נראה, שהראשון שמצאנוהו ממנה וסומך זקנים הוא רבן יוחנן בן־זכאי.

הסמיכה לא היתה נעשית אלא בשלשה (תוספתא ריש סנהדרין והובאה בבבלי ובירושלמי במקומם). ונראים הדברים, שזו תקנה מאוחרת. ובתחלה היתה הסמיכה כשרה ביחיד, ולכן לא נזכרה במשנה בין הדברים שטעונים שלשה. וכן מצינו ברבי יהודה בן־בבא, שממך חמשה זקנים (סנהדרין, י"ד, א'). ומה שאמרו שם: אחרינו הוּו בהדיה, אינו אלא לכוון את הדברים עם המנהג שהיה נוהג ביניהם).

ואמרו בירושלמי: „בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו, כגון רבן יוחנן בן־זכאי מנה את רבי אליעזר ואת רבי יהושע, רבי יהושע מנה את רבי עקיבא, ורבי עקיבא מנה את רבי מאיר ואת רבי שמעון“ (סנהדרין, שם). מסתימת לשונם „רבן יוחנן בן־זכאי מנה וכו'“ (אם לא נדחק ונאמר גם כאן: אחרינו הוּו בהדיה) וממה שאמרו אחר־כך:

1) במשנה (חגיגה, פ"ב, מ"ב) נחלקו חכמי הוגות מימות יוסי בן־יועזר עד חלל ושמואי, ועד בכלל, שיש מהם אומרים „לסמוך“, ושכנגדם „שלא לסמוך“. כל המפרשים מחליטים, שהפונה לסמיכת קרבן במועד. כנגד פרוש זה יצא הרב ד"ר סידון בספר „תהלה לדוד“ (ברם"א, צד 358 והלאה) משני טעמים: האחד, שלא נזכרה כלל במשנה זו מלך „במועד“, והשני, שקשה להבין, שנמשכה המחלוקת בענין זה זמן ארוך כזה, ולכן יחליט שהפונה לסמיכת חכמים. וכבר הקדימו בפרוש זה הרמ"ל לליענבאלום (במאסף החדש, ו"אסכאד" לשנת 1882, חוברת ג'). אם השערה זו נכונה, יצא לנו ממנה, שסמיכת חכמים לא נתקבלה במעשה אלא לאחר הלל ושמואי, וכמו שבאמת לא מצאנו את הרשם הראשון מן הסמיכה אלא אצל רבן יוחנן בן־זכאי.

„נשיא שְׁמֵנָה שלא מדעת בית־דין מְנוּי מְנוּי“, נראה, שבתחלה היתה הסמיכה ביחיד.

מדברי הירושלמי אלו נוכל ללמוד עוד כמה דברים בענין התפתחות הסמיכה. שם להלן נאמר: „חזרו וחלקו כבוד לבית הזה, ואמרו, בית־דין שְׁמֵנָה שלא לדעת הנשיא אין מְנוּי מְנוּי, נשיא שְׁמֵנָה שלא לדעת בית־דין מְנוּי מְנוּי, חזרו והתקינו שלא יהא בית־דין מְמָנָה אלא מדעת הנשיא, ולא יהא הנשיא מְמָנָה אלא מדעת בית־דין“. תקנה ראשונה נופלת על־כרחנו בימי רבי שמעון בן־גמליאל או בימי בנו רבי יהודה הנשיא, שהרי רבי עקיבא מנה עוד בעצמו את רבי מאיר ואת רבי שמעון. וקרוב בעיני יותר, שהיה הדבר בימי רבי ואֵלֵינוּ הפונה בלשון „לבית הזה“¹) (וכן דעת גרץ בספרו, ח"ד, ציון כ"ב). אך מה ראו על־ככה להוציא משפט הסמיכה מידי החכמים, שהיה בידם יותר לדעת כשרונות תלמידיהם והלך־רוחם? שאלה זו קשה להשיב עליה בברור, אבל אפשר למצא לה פתרון בדרך השערה, בדברי ימי העם ובתנאי חייו בעת ההיא. לרגלי השממון הנורא, שהיה בארץ אחרי מפלת ביתר, ולרגלי הגזרות הקשות, שגזר אדריאנוס על ישראל, ראו חכמי ישראל את עצמם אנוסים להמלט על נפשם מחמת המציק לכל רוחות השמים. וסכנה גדולה היתה נשקפת לאחדות העם ולישוב הארץ, אם יברא לו כל אחד מן החכמים במקומו מרכז מיוחד לעצמו, בלתי תלוי וקשור עם המרכז הראשי, שהיה מאחד את כל ישראל בארץ אבותיו, וכדרך שאנו רואים את הרשם החזק, שעשה בפרק ההוא מעשה חנניה בן אחי רבי יהושע, שהתיר לעצמו לעבר שנים ולקבוע חדשים בחוץ־לארץ. הדאגה הזאת לקיום עמם ודתם יכולה היתה לעורר בלב בחירי העם מחשבות, להגביל את זכות היחידים לטובת העם כלו ולהוציא משפט הסמיכה מיד חכמי הדור ולמסרה לרשות הנשיא מנהיג־העם. וליתר זהירות הגבילו גם את זכיות הסמיכה ועשו בה מדרגות מדרגות. הגבוהה שבכלן היתה הרשות לדון דיני קנסות: קרי ליה רבי ויהבון ליה רשותא למידן דיני קנסות (סנהדרין, י"ג), וכן הישיבה בסוד העבור; ורבי אלעזר, שכבר היה סמוך, שמח שמחה גדולה בשעה שהושיבוהו בסוד העבור, ואמר: פלטי לי מתלת (כתובות, ק"ב). זכיות כאלו נתנו רק ליחידים סגולה, אבל ליתר החכמים נתנו רק את הרשות להורות ולדון במקצוע אחד בלבד, אף־על־פי שהיו ראויים לכל הדברים: ממנין זקנים לדברים יחידים, להתיר נדרים, לראות כתמים ומומי בכורות (ירושלמי, חגיגה, פ"א, ה"ח). לרבה בר־בְּרַחְנָה נתן רבי את הרשות לדון (דיני ממונות) ולהורות (דיני אסור והיתר) ולהתיר בכורות, ולרב הרשה רק לדון ולהורות (סנהדרין, ה'), ולדברי הירושלמי—להתיר נדרים ולראות כתמים, וכשמת רבי

(1) הרמב"ם (הלכות סנהדרין, פ"ד, ה"א) מטב מצות הבית הזה להלל הזקן. אבל מן הירושלמי יוצא, שעל־כל־פנים נעשתה תקנה זו לאחר זמנו של רבי עקיבא, כאשר אמרנו.

ובא לפני בנו שירשהו לראות בכורות, השיבו: איני מוסיף לך על מה שנתן לך אבא (ירושלמי, שם). ויש שהיו ממנים זקנים „לימים” ומלאו את ידם לזמן קצוב, לעשות את כל הדברים שטעונים סמיכה, ולאחר שעבר הזמן פקע כחם (ירושלמי, שם).

והנשיאים היו משתמשים בזכות שנתנה בידם, ולא היו סומכים אלא חכמים, שתכנו רוחם ומצאו את לבבם נאמן לפניהם. „רבי הוה ממני תדין מנויין”, וגם אותם רק „לימים”, ואם מצא אחר־כך שאינם ראויים לכך, היה מעבירם: „אין הוון כדדי, הוון מתקמין, ואין לא – הוון מסתלקין” (ירושלמי, תענית, פ”ד, ה”ב ו). את רבי חנינא לא רצה לסמוך, מפני שהשיבו פעם אחת ברבים (שם), ואת בריקפרא, מפני שפעם אחת חמד לו לצון בפניו בבך אלעשה חתנו (ירושלמי, מו”ק, פ”ג, ה”א). וקרוב מאד בעיני, כי גם מיהודה וחזקיה, בני רבי חייא, מנע את הסמיכה, מפני שפעם אחת, בטעם היין, הטילו קוצים בעיניו (סנהדרין, ל”ח, א’), ולכן יקרא הראשון תמיד בשם „בירבי”, שכפי מה שהוכחתי במקום אחר הוא פחות במדרגתו מן התאור רבי, והשני בשמו לבד. אבל רבי בעצמו שנה את דעתו לפני מותו, ובשעה שמסר סדרי נשיאות לבנו ואמר לו: נהוג נשיאותך ברמים וזרוק מרה בתלמידים (כתובות, ק”ג, א’), לא חדל מלצוות עליו, שלא ירבה לדקדק כמוהו בסמיכה, ולא ימנעה מן הראויים לה: „את לא תעביד כן, אלא מני כולהון כחדא” (ירושלמי, חגיגה, שם). ובאמת מצינו בימי בנו של רבי את רבי יהושע בן־לוי ממנה את כל תלמידיו סמיכה גמורה לכל דבר (שם). אבל לעומת זה היה בן־בנו, רבי יודן נשיאה, מקפיד מאד בענין זה, ורבי יוחנן, הגדול באמוראים, שהיה בבית דינו ובן־ביתו (רבי יוחנן דבי נשיאה, סוטה, כ”א), היה מצטער על כמה חכמים, שהשתדל לסמכם ולא עלתה בידו (סנהדרין, י”ד, א’). כדבר הזה אנו רואים גם בזמן מאוחר יותר, בימי רבי יהודה נשיאה השני: ואף רבי יונה הוה בפיתקא, ולא קבל עליו מתמני, ואמר, עד דמתמני רבי זמינה רבי (ירושלמי, סוף בכורים) 2. דעת חכמים לא היתה נוחה מהגבלות אלו. רבי יוחנן היה מצטער על רבי חנינא ורבי הושעיא, שלא נסמכו (סנהדרין, שם), ורבי אבהו תלמידו יביע התמרמרותו בדברים נמרצים יותר: מי יגלה עפר מעיניך, רבי יוחנן (שהיה בבית דינו של רבי יהודה נשיאה), אבהו דמרגלוי (שהיה עקב לרגלים) איתמני, שמעון דמעפוריא (שהיה מעפורת ותכשיט

1) מסדר דברים אלו במדרש קהלת (פסוק „כי העשק יהולל חכם”) חבין מלת „מסתלקין” במשמעות „מיתה”, וכתב „מכין”. ושם נוספו אחרי מלות „תדין מנויין” המלות „בכל שנה”.

2) פרוש, עד שיתמנה רבי זמינא, שנוכר קודם לכן, להקרא רבי, וכדרך שאמר: שנתמנה אדם פרנס על הצבור (קדושין, ע’), ולפנינו הגירסא: דיתמני ומינה ר’, ונתקשו בה המפרשים, ורבי זכריה פראנקל (מבוא הירושלמי, ערך ר’ זמינא) מוהק את מלת ר’ השנית בלא צורך.

לראשו) לא איתמני (ירושלמי, סוף בכורים) 1). ורבי זירא מעביר תחת שבטו הקשה את מעשי הנשיאים בכלל בענין הסמיכה: „כמה חסידים ובני תורה, שהיו ראויים לימנות, כגון יהודה ב"ר ויחזקיה, עליהם הוא אומר, וגם לאחרונים (ושהיו לא יהיה להם זכרון), אבל לעתיד לבוא הקב"ה עתיד להמנות (צ"ל: למנות) לו חברה של צדיקים משלו ומושיבין אצלו בישיבה גדולה, שנאמר (ישעיה, כ"ד): וחפרה הלבנה ובושה החמה וגומר ונגד זקניו כבוד, ונגד מלאכיו ונגד גדודיו ונגד כהניו לא נאמר, אלא ונגד זקניו כבוד (מדרש קהלת, פ"א, פסוק אין זכרון). פונת רבי זירא ליהודה וחזקיה 2), הידועים לנו שלא זכו לסמיכה, ולפיכך נקרא הראשון תמיד בשם „בריבי" (בבבלי), בירבי או בי רבי (בירושלמי) ובראשי תבות ב"ר (ירושלמי, בכורים, פ"ב, ה"ג), ורבי זירא אומר עליהם, שמהם וכיוצא בהם ימנה לו הקב"ה חבורה מיוחדת וישיבה גדולה, שהחמה והלבנה, המאורות הגדולים וראשי החכמים יבושו מהם, וכבוד יהיה לחבורה זו כנגד הזקנים הסמוכים 3).

אבל לא זו בלבד, שכמה חסידים ובני תורה לא זכו לסמיכה, מפני שלא היו רצויים לראשי בית הנשיא, שאי אפשר שלא השפיעו על הנשיא בעצמו, מדעתו אם שלא מדעתו, אלא אף זו, כי לא פעם אחת קרה, שנתמנו אנשים שלא היו ראויים לכבוד הזה כלל. „הנהו דבי נשיאה אוקמו דיינא דלא גמיר, א"ל ליהודה ברינחמני, מתורגמניה דריש לקיש: קום

1) יש להתבונן על שני הלשון בבבלי שם: על רב חנינא ורב הושעיא, שהיו יושבים בארץ-ישראל ולא חלה עליהם אותה הגבלה, שנעשתה בדבר הכמי חוץ-לארץ, נאמר: הנה מצטער לסמיכהו, שהיה משתדל לסמכם, אבל ברב שמן בראבא, שהיה דר בחוץ-לארץ, נאמר: הנה מצטער על דלא הוה גבייהו דלסימכוה, שהיה מצטער על שלא היה בארץ סימכוהו, שיוכל לסמכו עליהם הדין. אבל דעת רבי אבהו לא היתה נוחה גם מזה, שלא בקש רבי יוחנן תחבולות אחרות לכמוך את נחלמדי היקר הזה.

2) לפנינו במדרש: יהודה ב"ר חזקיה (בלי ו' החבור). וגירסא מוטעית זו נתנה מקום להחכם דערנבורג (בספרו: „Essai sur L'histoire et la géographie de la Palestine" p. 161) לשער השערה מוזרה ומתמיהה, שהכונה ליהודה בן-חזקיה הקנאי (או כאשר יכנהו יוסף בן-מתתיהו הכהן בשם „בן הרצחין"), שהיה בימי הורדוס ויסד כתה חדשה בישראל, שאינה נותנת לכבוד לבשר-דודם בלתי לה לבדו (עין משנה, סוף ידים), והתקומם כנגד הרומיים (עין קדמוניות היהודים, י"ז, י"ח, י"ח, א' ו')—ופרש להמנות לו חבורה וכו' כלומר ליהודה ב"ר חזקיה.

3) בסנהדרין (פ"ג, ע"ב): רבי שמעון בן-אלעזר היה משתדל קמיה דרבי יוחנן עליה דרבי יוסי ברבי חנינא לסמיכה ולא קא מסתיעא מלתא, יומא חד הוה יתיב קמיה דרבי יוחנן, אמר להו (רבי יוחנן): מי איכא דידע הלכה כרבי יהושע בן-קרח או לא? אמר ליה: דין ידע וכו'. אמר ליה: ליסמיכה מר ברישא. סמיכה וכו'. אמר ליה: הואיל ועלית לא תרד. אמר רבי זירא: שמע מינה גברא רבא כיון דסמיך-סמוך—מהרש"ל גורס: דאסתמיך, מפני שקשה לו, שמי שנסמך שלא כראוי יהא סמוך. אבל אפשר לקיים גורסא שפנינו ולקבץ את הדברים עם דברי הירושלמי, שבאחרונה חזרו והתקינו, שלא יהא הנשיא ממנה אלא לדעת בית-דין, ולא יהא בית-דין ממנה אלא לדעת הנשיא. ורבי זירא, שדעתו לא היתה נוחה מהגבלת הסמיכה בכלל, מוכיח ממעשה רבי יוסי ברי-חנינא, שזה אינו אלא לכתחלה, אבל אם כבר סמך ראש הישיבה—סמיכתו סמיכה.

עליה באמורא. קם גתין עליה, ולא אמר ליה ולא מדי; פתח ואמר: הוי אומר לעץ הקיצה, עורי לאבן דומם, הנה הוא תפוש זהב וכסף, וכל רוח אין בקרבו, ועתיד הקב"ה להפרע ממעמידה"ן" (סנהדרין, ז', ב'). המעשה הזה, כפי אשר יעידו עליו שמות החכמים הנזכרים בשם, אירע בזמן רבי יהודה נשיאה הראשון, אבל חזר ונשנה גם בימי רבי יהודה השני, ויעקב איש כפר נבוריא בן הדור ההוא נשא גם על ההוא דאימני בכספא את המקרא הזה בעצמו (ירושלמי, סוף בכורים). וחכם אחד קרא לזקנים כאלו בשם אלהי כסף ואלהי זהב (שם). ועין עוד שם דברים נמרצים כנגד סמוכים כאלו, שנתמנו בכסף.

קרוב לשער, כי מעשים כאלו עוררו את לב חכמי הדור, להחליש מעט את כח, הנהו דבי נשיאה", וחזרו והתקינו, שלא יהא הנשיא ממנה אלא מדעת בית-דין" (ירושלמי, סנהדרין).

אבל כל ההגבלות, שהגבילו בהן את הסמיכה, הועילו אך מעט להמעיט את מספר החכמים הסמוכים בארץ-ישראל. ואם נעבור על שמות החכמים הנזכרים בירושלמי ובמדרשים, או נמצא בהם מספר מועט מאד, אשר כמוהו כאין, שלא יהיו מוכתרים בתאור רבי, אם אמנם נוכל לשער, שלא כלם קבלו סמיכה גמורה, ורבים היו בהם, שנתמנו, "לדברים יחידים" בלבד, ומספר החכמים, שהיתה להם הרשות לדון דיני קנסות, לא היה גדול כל-כך.

ב.

משפט הסמיכה בבבל.

אם בארץ-ישראל לא עשתה הגבלת הסמיכה פעולה נכרת, והחכמים שלא מצאו אותם – בישר אף שלא בישר – ראויים לאיצטלא זו היו מעטים מאד במספר, הנה לא כן היה הדבר במרכז השני של תורת ישראל, בבבל, שלא היתה נופלת בישיבותיה ובמספר חכמיה מרעותה, מארץ הצבי, כי שם פסקו, מימות רבי ואילך, החכמים הסמוכים לגמרי. מצד הדין היתה הרשות ביד בית-דין למנות זקנים גם בחוץ-לארץ לכל הדברים. ומשנה מפורשת היא: סנהדרין נוהגת בין בארץ ובין בחוצה לארץ (מכות, סוף פ"א). ובאמת אנו מוצאים חכמי בבל, שהיו בזמנו של רבי יהודה הנשיא⁽¹⁾ קרואים בשם רבי, כגון רבי יהודה בן-בתירה, רבי נתן הבבלי, רבי יצחק⁽²⁾, רבי יונתן,

(1) יין, מדרות הראשונים, ח' ב'.

(2) בבראשית רבה, פרשה ג', נזכר רבי יצחק הבבלי, וקשה להכריע, אם הוא רבי יצחק סתם, בן-דורו של רבי, או חכם אחר שהיה מבבל.

רבי יאשיה ורבי אחי בנו ורבי זוטרא (ברכות, י"ג, ב'; ושם מ"ג, א': רב זוטרא – לגירסת בעל עין-יעקב); אבל המראה הזה פוסק לגמרי מימות רבי והלאה, ולא מצאנו אחריו אפילו חכם אחד בבבל, שיהיה מוכתר בתא"ר רבי¹). דבר זה מראה, כי נעשתה בפרק הזה חדשה בארץ, שגבילה חדלו מלהשתמש בהלכה הקדומה שבידיהם, הנותנת להם את הרשות למנות זקנים בחוץ-לארץ, אבל אינה מטלת עליהם את הדבר לחובה. הדבר, שהסב את החדשה הזאת, הוא, לפי דעתי, מעשה חנניה בן אחי רבי יהושע, שאירע בימים ההם, בימי רבי²).

חנניה בן אחי רבי יהושע חי בזמן השממון הנורא, שהיה בארץ-ישראל אחרי מפלת ביתר, בזמן הגזרות הקשות והאכזריות שגזר אדריאנוס על ישראל, שחזרו ונעזרו מעת לעת גם בימי הנשיא רבי שמעון בן-גמליאל, כאשר יקרא במר רוחו: מה נעשה, שאם באנו לכתוב (הצרות) אין אנו מספיקין (שבת, י"ג). בני ישראל בארצם היו הולכים ודלים, קיום התורה והמצוות היה גורר אחריו יסורים קשים וענוי-ימות, וגם קביעת המועדים היתה קשורה בסכנת נפשות, ולא אחת היו חכמי ישראל אנוסים לעבר את השנה בחוץ-לארץ, כאותה שמצאנו ברבי מאיר (מגילה, י"ח). ולכן חשב חנניה לנכון לעקור את עיבור השנים וקביעת המועדים מארץ-ישראל, אשר רגזה תחת יושביה, ולקבעם בבבל, אשר ישבו בה היהודים שלמים ושוקטים. אך את אשר חשב לו חנניה לצדקה, אותה חשבו לו יושבי ארץ-ישראל לחטאה, אשר גם אחרי מותו לא יכלו כפרה, ויקראוה בשם חטאת חנניה בן-אחי רבי יהושע³ (ירושלמי, כתובות, פ"ב), כי ראו במעשיו סכנה לאחדות ישראל ולישוב הארץ; וקרוב בעינינו, כי לרגלי הסער הגדול, אשר הטילו מעשי חנניה בלב העם, נעור אז זעם גדול בארץ הצבי, ויאמרו להשפיל את גאון בבל ויחוסה בעיני היהודים: בימי רבי בקשו לעשות בבל עיסה לארץ-ישראל (קדושין, ע"א³), אבל רבי לא נאות להשתמש בכלי-נשק

(1) לפי קבלת רה"ג, נזכר רב בבביתא ג' פעמים בשם רב אבא. (ערוך, ע' רב. ע"ש).

(2) בעל ספרי-יוחסין קובע מעשה חנניה בן-אחי רבי יהושע בזמנו של רבן גמליאל דיבנה, והחכם גרץ – בימי בנו רבי שמעון בן-גמליאל, ובעל ספר "דורות הראשונים" קובע אותו בזמן שלפי השמד, קודם שנתמנה רבי שמעון בן-גמליאל לנשיא; אבל בירושלמי מפורש בשני מקומות (גדרים, סוף פ"ו; סנהדרין, פ"א) נאמר: שלח ליה רבי איגריין, וכן הובא בפרוש ר"ח לסנהדרין פ"א. ובמקום אחר הוכחנו גם מתוך שמות החכמים, שהובאו בקשר עם המעשה הזה (ירושלמי ובבלי, סוף ברכות), שאירע הדבר בימי רבי.

(3) בתלמוד שם יספר עוד, כי גם בימי רבי פינחס בקשו לעשות בבל עיסה לארץ-ישראל והוא השכיל להפר עצתם. בשם רבי פינחס סתם נודע לנו אך אמורא אחד בדור הרביעי והחמישי, בזמן שכבר ירדה ארץ-ישראל פלאים, ובבבל היתה עוד התורה כפורתה, וקשה לחשוב, ששבו והעלו על השלחן שאלה שנפתרה זה חמשה דורות לפניכן ושכל עיקרה היא אך למיקט. והנה בתלמוד שם יאמר, שרבי פינחס, מיראתו פן יתמרמור עליהם בשמעם מפי דבר אשר לא כרוחם, הקדים והציע לפניהם דבר של תימה, להטריד בו את דעתם, לבלתי

כזה, שהיה בכחו להרחיב עוד יותר את הפרץ, ויבחר לו דרך אחרת, דרך שלום ומישור, וישלח מלאכים אל חנניה להעבירו מדעתו, ושלשת חכמי בבל, רבי נתן, רבי יצחק ורבי יהודה בן-בתירה עזרו על ידו והדברים שבו אל מכונם. אבל למען לא יוכלו מקרים כאלה לשוב בימים הבאים, השליח רבי' להשתמש בזכות הסמיכה שנתנה לו, לפי השערותנו, בפרק הזה, "שחלקו כבוד לבית הזה", למסור את הסמיכה בידו לבדו. ומפני שקביעת המועדים לא היתה נעשית אלא על-ידי "זקן" (פסיקתא, פ' החודש) שנסמך בארץ-ישראל, נמצאו יושבי הגולה תלזים תמיד בחכמי ארץ-ישראל בקביעת המועדים ובכל הדברים שצריכים סמוכים. ובאמת מצאנו את רבי משתמש בזכות הזאת ומונע את הסמיכה הגמורה מחכמי בבל. את רבי ברי-ר' חנה ואת רב הוא ממנה לדברים יחידים (סנהדרין, ה'), כאשר ראינו למעלה, וגם את שמואל ירחינאה רופאו אינו מוציא מן הכלל, אף-על-פי שהיה מצטער על כך (ב"מ, פ"ד).

אם היתה מניעת הסמיכה מחכמי בבל מנויה וגמורה בסוד הועד, שחלק את הזכות הזאת לנשיא, או אם מנעה רבי מהם מדעת עצמו, לפי ראות עיניו, קשה להכריע; אבל זה ברור, כי בימי רבי יהושע בן-לוי תלמידו כבר נעשה הדבר לחוק בישראל, כי כן יאמר מפורש: אין סמיכה בחוצה לארץ (סנהדרין, י"ד). כלומר, אין נותנים סמיכה לחכמים הדרים בחוץ-לארץ, ובירושלמי (סוף בכורים): אין ממנין זקנים בחוצה לארץ. ורבי לוי מוסיף שם ואומר: והלא מקרא מלא הוא, ובני ישראל יושבים על אדמתם — כל ישיבה שלך לא תהא אלא על אדמתך. מדבריו אנו למדים, שמשום ישוב ארץ-ישראל נגעו בה. ובבבלי שם יספר על שני חכמים, שהיו ראויים לסמיכה: חד דהוה גבייהו — סמכוהו, וחד דלא הוה גבייהו — לא סמכוהו. וכ"כ היתה הלכה זו מאוששת בידם, עד שרבי יוחנן, אף-על-פי שהיה מצטער מאד על בחיר תלמידיו, רב שמן בראבא, דלא הוה גבייהו דליסמכיה, שיוכל לסמכו כדן, בכל-זאת לא נסה כלל להטות את לב רבי יהודה נשיאה לחלוק לו את הכבוד הזה, כדרך שהשתדל בשביל רב חנינא ורב הושעיא, למסמכיהו, מפני שאלו נתישבו בארץ והוא היה דר

ישימו את לבם מיד אל דבריו האחרונים, ובין כה וכה ימלט מהם. והדבר הזה (שאיך שחיטה לעוף מן התורה) נאמר במקום אחר (חולין, כ"ז) בשם רבי יצחק בר-פינחס, ואין ספק, שכן אנו צריכים לתקן גם כאן, וכן מצאתי נירסא זו אחר-כך בכתב-יד מינכען. והחכם הזה יזכר באבות דרבי נתן (פס"ז) והוא אחד מאחרוני התנאים בימי רבי. בין יתר הדברים שנאמרו שם בשמו אנו קוראים: "הוי זהיר בשאלת שלום בין אדם לחבירו ואל תביא לבין המחלוקות". וכאשר ראינו, הוא נאה דורש ונאה מקים. ושני המעשים המובאים בגמרא אירעו בזמן אחר, בזמן רבי, ומן המעשה של רבי יצחק בר-פינחס אנו רואים עד כמה נברה אז סערת הרוחות על בני בבל, עד כי רק בתבולות עלה ביד רבי יצחק בר-פינחס לצאת מן האספה בשלום.

בדמשק (1) ולא חשב לחזור לארץ-ישראל. כי רק דבר אחד עשו בשביל החכמים היושבים בחוץ-לארץ, שהיו ממנים אותם אם קבלו על עצמם להתישב בארץ, וכמו שנאמר בירושלמי שם: ממנין זקנים על-מנת לחזור. ואולי היתה זאת תקנה חדשה, כי בעלי המאמר (רבנן דקסרין) וכל החכמים שאמרו עליהם שנשמכו בדרך זה, רבי יצחק בר-נחמן מעזה², רבי זמינא מצור ורבי יהודה בר-טיטוס מרומי, היו כלם בדור הרביעי לאמוראים. ובאמת אנו רואים כמה וכמה מחכמי בבל שנתישבו בארץ, כגון רבי חנינא (ירושלמי, תענית, שם), רבי אלעזר (כתובות, ק"ב), רבי אמי ורבי אסי (שם, י"ז, א'; סנהדרין, י"ד), רבי שמלאי, רבי חייא ב"ר אבא, רבי ירמיה ורבי פינחס (כמו שתאר רבי מורה עליהם), שנשמכו, וכן שלשת החכמים ששמכו על-מנת לחזור; וכנגדם אנו מוצאים כמה וכמה מחכמי בבל, את רב ושמואל, את רבה בר-ברכה ולוי בן-סיסי, את רב שמן בר-אבא, את רב כהנא („הארי שעלה מבבל") ואת עולא „נחותא", שהיו בארץ-ישראל. אבל לא נתישבו שם ישיבת-קבע, שלא נשמכו, ואין צריך לומר אותם שלא עלו כלל לארץ-ישראל, עד שאין גם אחד בכל חכמי בבל אשר בשם רבי יקרא. לראשונים היתה הזכות (אם נתמנו לכל הדברים) לדון דיני קנסות ולישב בסוד העפור. ונראים הדברים, שהיתה להם הזכות לדון דיני קנסות אפילו בחוץ-לארץ אם יצאו לשם לפי-שעה ברשות הנשיא, וכמו ששמענו, ש„סנהדרין נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ"; ואמרו בירושלמי (חגיגה, שם) על רבי חייא בר-אבא, שנתן לו רבי יהודה נשיאה אגרת וכתב בה: „הרי שלחנו לך אדם גדול, שליחנו כיוצא בנו – עד שהוא מגיע אצלנו". הלשון שליחנו כיוצא בנו מורה, שמלא הנשיא את ידו לא רק לדון דיני ממונות, שגם חכמי חוץ-לארץ היו יכולים לדון בתור שליחים, ובאי-כח חכמי ארץ-ישראל, כי אם גם לדיני קנסות וכיוצא בהם, שאינם מסורים אלא לאותם שמלא הנשיא את ידם להיות כיוצא בו לכל דבר. כנגדם היו האחורנים – בני בבל ויושבי חוץ-לארץ בכלל, שלא זכו לסמיכה – מוגבלים מאד במעשיהם וכפופים לחכמי ארץ-ישראל, וכמו שאמרו בעצמם: אנן כייפינן להו (פסחים, נ"א). בקביעת המועדים היו

(1) ונראה, שבסוף ימיו עלה לארץ-ישראל לבקשת אוהבו רבי אבהו, ששלח אליו מכתב ונתן בתוכו מקצת מעשרותיו אשר הליגו מזון ופזר בו שבשכילו יבוא לארץ-ישראל: שלח ליה חזא איגרא ויהב-ליה מן סיבתיה בגוה בגין אילין סיבתא קום אתהלך לארעא דישאל (ירושלמי, בכורים, שם). ויש לשער, שנסמך אז, ולכן יכנה לפעמים בירושלמי בתלך רבי.

(2) הרמב"ם אומר, שכל ארץ-ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ראויה לסמיכה (הל' סנהדרין, פ"ד, ה"ז), ולשווא בקשו המפרשים מקור לדבריו. והנה מדברי הירושלמי שלפנינו נראה ההפך, שהרי עזה חשובה כחוץ-לארץ לעיני סמיכה, והיא היתה אחת מערי יהודה (יהושע, ט"ו, מ"ד) וגם נכבשה על-ידיהם (שופטים, א', י"ח). ואולי טעות-הסופר בדברי הרמב"ם וצריך להיות עולי בבל.

תלויים בדעתם לגמרי, ובדברים שבין אדם לחברו, בדיני ממונות, גזלות, הונאות והלונאות, שהם „מילי דשכיחי ויש להם חסרון-כיס“, ואי-אפשר היה לבבליים להשיא בכל-פעם את בעלי הריב ללכת לארץ-ישראל, היתה הרשות ביד חכמי בבלי. בתור באי-כחם של חכמי ארץ-ישראל ושלחיהם לדון אותם בעצמם, אבל לא היה כח בידם לדון דיני קנסות („כי קא עבדינן שליחותיהו בממונא, בקנסא לא עבדינן שליחותיהו.“ ב”ק, פ”ד). בכל פעם שבאו לפנייהם דברי ריבות כאלו, היו זקוקים לשלוח את בעלי-הדברים לבית-דין שבארץ-ישראל, וכמו ששלחו בני ארץ-ישראל לעוקבא ראש גולה: השיאוהו (לירמיה שנתחייב קנס) לראות פנינו בטבריא (סנהדרין, ל”א). ופעם אחת כששאל רב חסדא את רב נחמן, כמה הן דמי תשלומים לאפנדא דמרא ולקלפינא דמרא, שלח לו: חסדא, חסדא! קנסא קא מגבית בבבלי? (ב”ק, כ”ז). ואמרו: כלבא דאכל אימרי וכו’ משונה הוא (ואינו שכיח) ולא מגבינן בבבלי; ואי אמר: קבעו לי זימנא, דאזלינא לארעא דישראל – קבעינן ליה, ואי לא אזיל – משמתינן ליה (שם, ט”ו). המאמר האחרון הזה נכבד מאד בדברי קורות הסמיכה, כאשר נראה לפנינו. מכל הדברים האלו יצא לנו, שתקופת ימי הסמוכים בבבלי היתה קצרה מאד, ולא הגיעה אף למאה שנים, כי לפני רבן יוחנן בן-זכאי קרוב מאד שלא היו סמוכים – במשמעות שנתנה למלה הזאת בימי התלמוד – אפילו בארץ-ישראל, ובימי רבי פסקה הסמיכה בבבלי לגמרי. אבל עד איזה זמן נמשכה הסמיכה בארץ-ישראל? את השאלה הזאת נשתדל לפתור בסימן הבא.

ג.

אימתי בטלה הסמיכה בארץ-ישראל?

על השאלה הזאת, שנגענו בה בסוף הסימן הקודם, אנו מוצאים תשובה ערוכה בפי חכמי ישראל האחרונים, שכלם מחליטים פה-אחד, שהסמיכה פסקה בימי רבי הלל השני בשנת תר”ע לשטרות, ד”א קי”ט לבריאת עולם.

בעלי הדעה הזאת נסמכים על קבלה אחת עתיקה, שמסר לנו רב האי גאון באחת מתשובותיו, שנשמרה לנו בספר העיבור לרבי אברהם הנשיא. לאחר שהחליט, כי „משה רבנו למד לישראל עיקרו של הסוד הזה. וחשבון העיבור“, יוסיף לומר: ואף-על-פי שנתן להם הסוד הזה, הזהירם, שכל-זמן שסנהדרין קימא, יש להם לשנות מן הסדר הזה, להקדים או לאחר... ואנו יודעים, כי הראשונים כבר עברו שלא כסדר הזה, עד ימי הלל ברי יהודה בשנת תר”ע (לשטרות). שמאותה שעה לא הקדימו ולא אחרו (ספר העיבור, צד 97). מדברי רב האי גאון אלה שאב בלייספק הרמב”ם את

דבריו, שאמר: „הלכה למשה מסיני, שבזמן שיש סנהדרין, קובעין על-פי הראיה, ובזמן שאין שם סנהדרין, קובעין על-פי החשבון שאנו מחשבים בו היום. ומאימתי התחילו כל ישראל לחשוב בחשבון זה? מסוף חכמי התלמוד, בעת שחרבה ארץ-ישראל, ולא נשאר שם בית-דין קבוע, אבל בימי חכמי המשנה וכן בימי חכמי הגמרא, עד אביי ורבא, על קביעת ארץ-ישראל היו סומכין“ (הלכות קה”ח, פ”ה, ה”ג). דבריו אלו מְכַנְנִים היטב עם דברי רב האי גאון, כי אביי ורבא היו אך זמן קצר לפני תקונו של הלל (אביי מת בשנת תרמ”ט ורבא בשנת תרס”ג לשטרות). והנה כאשר אנו רואים – אין במקור הראשון, בתשובת רב האי, כל זכר ורמז לבטול הסמיכה בימי רבי הלל. רב האי אינו אומר אלא שמימות רבי הלל ואילך, לא הקדימו ולא אחרו קביעת המועדות (מפני שהנהיג את החשבון במקום הראיה), אבל אינו מודיע לנו סבת תקון החשבון. ובאמת בעל המאור, שגם הוא מִיָּחָס תקון חשבון העבור לרבי הלל, תולה את הדבר בסבה אחרת, בקושי השעבוד ובחסרון התחברות בטוחה ומתוקנת¹, ואפילו אם נרצה להביא את דברי רב האי האחרונים „עד ימי הלל“ בקשר עם הראשונים „שכל-זמן שסנהדרין קיימת“ ולראות בהם סבה ומסובב, אף-על-פי שמצד הענין אין כל הכרח לכך², הנה לא נוכל להוציא מהם יותר אלא שבימי רבי הלל חדלה סנהדרין מהיות קיימת וקבועה, כי מפני הצרות והרדיפות שבאו בזמנו של הלל על ישראל לא היה ביד חכמי-הדור להתאסף בקביעות לפקח על עניני העם והדת, לעפר שנים ולקבוע חדשים בזמנם, מחסרון מרכו מיוחד לכך, ולכן נולד הצורך להנהיג את החשבון במקום הראיה, אבל בשום-אופן לא פסקו עוד סמוכים מארץ-ישראל. ובאמת אנו רואים, כי אחר רבי הלל היו בארץ-ישראל שני דורות של אמוראים, הנזכרים בירושלמי, קרואים בשם רבי. ובלי-ספק כך הבין גם הרמב”ם את דברי רב האי גאון, ולכן לא אמר, שחרבה ארץ-ישראל ולא נשאר שם בית-דין סמוך, אלא בית-דין קבוע, שדרפו להקבץ בעתים מזומנים לדון ולעסוק בצרכי צבור בנגוד לבית-דין של אקראי (עין ראש השנה, כ”ט, ב’, וברש”י שם), וכדרך שאמרו: שפתי-דינין קבועין שם (כתובות, כ”ה, א’), בתי-דינין קבועין – בכל יום, ובתי-דינין שאינן קבועין – אלא בשני ובחמישי (שם, ג’), לא כאשר יחשבו הישראלים והאדומים, שכונת הרמב”ם לבית-דין סמוך. (עין להלן).

1 מימי הלל ביהודה בן [בנו של] רבנו הקדוש, שהנהיגו לקדש על-פי חשבון ו[לא] על-פי הראיה מדוחק הגלות, שלא היו העדים יוצאין ללכת להעיד לפני בית-דין ולא השליחין לכל המקומות יכולין לצאת להודיע קדוש בית-דין, מפני שבזו דרכים (ספר המאור, ר”ה, פ”ב).

2 כל פגנת רב האי גאון שם אינה אלא לומר, שאף-על-פי שעד ימי הלל לא היו משגיחים בחשבונות, והיו מקדשין על-פי הראיה, מכל-מקום כשאנו חוזרים לחשוב המועדות מימות הלל (שמאותה שעה לא הקדימו ולא אחרו) עד בריאת העולם, אנו פוגשים במולד ויד או בהר”ד. עיי”ש.

אבל תהא כונת הרמב"ם כך או כך, הנה מצאו חכמי ישראל האחרונים מקום להוציא מדבריו, שבטלה הסמיכה בימיו של רבי הלל. הראשון, שמפיו אנו שומעים דבר זה, הוא הרמב"ן, שאמר בהשגותיו על ספר המצוות להרמב"ם (עשה קנ"ג): „שרבי הלל בנו של רבי יהודה הנשיא תקן חשבון העבור, שהוא, עליו השלום, ראה שיתבטלו המועדות מפני הפסד (נראה, שצ"ל הפסד) הסמיכה". אבל כונת הרב במקום הזה אינה ברורה כל צרכה, ואפשר לפרש דבריו, שרבי הלל צפה וראה מראש, שהמועדות יוכלו להבטל בימים שיבואו אחריו, מפני שיעדרו אז סמוכים, וכן אפשר להוציא מסגנון לשונו שם: „שהיום מכמה שנים בטלו סמוכין בארץ ישראל", „ובטלו המועדות מכמה שנים, שאין בארץ ישראל בית-דין סמוך", שקשה לומר כך על זמן ארוך תשע מאות שנה ויותר, וכן יוצא מדברי הרמב"ן בופחו עם המומר פראי פול, שאם לא נמשכה הסמיכה ימים רבים אחרי רבי הלל, הנה על-כפֿנים לא פסקה עוד בימיו).

(1) זה לשון הרמב"ן שם: „אין אדם דן יחידי ונפטר מלשלם, אלא אם כן נטל רשות מן הנשיא, והוא המלך, ואמר, כי בזמן הגלות, כיון שיש מזרע המלוכה (מבית דוד) מי שיש לו קצת ממסלה ממלכי הגוים, כגון ראשי גליות שבבבל ונשיאי ארץ-ישראל, יש להם גמיגות רשות לסמיכה, וזה נהג בחכמי התלמוד אחר ישי יותר מארבע שנים" (ופהו הרמב"ן, הוצאת רמש"ש, ברלין, תר"ך, צד 7). מדבריו אלו, אף-על-פי שלא נקצב בהם הזמן בדיוק, יוצא על-כפֿנים, שבטל הנשיאות והסמיכה היה לכל-הפחות כתשעים שנה אחר תקון חשבון העבור שהיה בשנת תר"ע לשטרות, שנים למספר הנוצרים. הזמן הזה יוצא לנו גם מן הפרוטוקול הרומי, שנשמר לנו חלק ממנו עד היום. בו נאמר: „הוא (הרמב"ן) אמר, שהוא יכול להוכיח, שהיו להם (לִישראל) ראשים כמותם שהזכרנו (נשיאים וראשי גליות), אבל לא היה בידו לברר זאת, ורק הודה, כי זה תתנ"ה שנה, שאין להם ראשים כאלו, אם-כן (מאחר שכבר טר שבט מיהודה) כבר בא המשיח" (עין ספר „שילה" להר"ר פאָנאָנסקי מווין בהוספות שבספרו צד XLVIII). אם נגרע מספר תתנ"ה ועוד ממספר 1263, שנת הופוח, נמצא, שבטל הנשיאות היה בשנת 407 למנין הנוצרים. והנה ידענו עתה, כי באותו זמן, בשנת 415, הוריד תיאודורוס השני את אחרון הנשיאים, את רבן גמליאל בתראה, מגדולתו — ומאותו זמן ואילך לא עמד עוד נשיא בארץ ישראל (עין גרץ, ח"ד, ציון כ"ב). אבל מאן באה להרמב"ן ידיעה כזו, שאין לה כל זכר בספרי היהודים, כי אם בפקודות קסרי רומי? ולכן נראה בעיני, שפונתו למיתת הב אשי (וכמו שאומר בחדושי, שבימי רב אשי בטלו סמוכים לגמרי), שנפטר בשנת תשל"ח לשטרות, 427 למנין הנוצרים, אלא שסופר הפרוטוקול שמע וטעה וכתב תתנ"ה שנה תמורת תתל"ה, או שהרמב"ן בעצמו, שלא היו לפניו בשעת הופוח הספרים הנצרכים לכך, ואמר דבריו מזכרונ, טעה בעשרים שנה. והנה קודם לכן יאמר הסופר: „כאשר הוכיחו לו, שאין לו המשפט להקרא בשם רבי, אמר, שכן הוא באמת זה שמונה מאות שנה ויותר" (שם, צד 206). מספר זה עולה יפה יותר עם מספר תתל"ה, שלא עבר מן המאה התשיעית אלא שליש, מאשר עם מספר תתנ"ה, שכבר עבר ממנה יותר מחצי.

אבל כנגד זה מצאתי לו בספר הזכות למסכת גטין (פרק השולח), כי בדבריו על שמיטת כספים בזמן הזה, יאמר בפרוש: „שהרי משנת תרע״ע לשטרות, בימי הלל בנו של רבי יהודה הנשיא, בטלה סנהדרין בארץ־ישראל ובטלו מומחין (כלומר סמוכין) ממנה, והוא שתקן סדר העבור ועבר שנים וקדש חדשים לדורות, כיון שאין שם בית־דין כלל ולא תוקעין ולא משמטין ולא משלחין עבדים – אין יובל נהג״. ודבר זה משולש אצל עוד במקום אחר, בחדושו לגטין (דף ל״): „שמימי רבי הלל הנשיא, שתקן לנו סדר מועדות, וקדש לדורות על־פי מנין שאנו מונין בו, שוב לא היה בית־דין בארץ־ישראל ראוי לקדש, וכל־שפן בימי רב אשי, שכבר בטלו מומחין בארץ־ישראל [לגמרי]״.

אחרי הרמב״ן הלכו החכמים הבאים אחריו. בעל ספר התרומות (שער מ״ה) מביא מספר הזכות את לשונו באריכות(1), ורבנו נסים בנימוקיו לאלפסי (פרק השולח) מעתיק את דבריו מתוך חדושו אות באות, מבלי הזכיר את שמו (ועל פיהו הוספתי בדברי הרמב״ן את מלת לגמרי, שסמנתיה בשני חצאי מרובע). בדעה הזאת, שבטלה הסמיכה בימי רבי הלל בשנת תרע״ע לשטרות שהיא שנת ר״ץ לחרבן, התזיק גם הישראלי בשלשה מקומות מספרו יסודעולם, אף־על־פי שדבריו מסובכים, ובמקום אחד נראים כסותרים זה את זה(2). ובזמן שנתעוררה שאלת הסמיכה בימי

(1) האדומי (מאור עינים, מכ״ה) אומר בשם ספר התרומות, שהרמב״ן אומר זה בשם רה״ג; אבל לא מצאתי זה לא בספר התרומות, ולא בספר הזכות, שלא נדפס עוד בימי האדומי.

(2) בשלשה מקומות מספרו (מ״ד, רפ״ה, רפ״ט וספ״א) יביא הישראלי את תקון חשבון העבור בקשר עם הפסק הסמיכה, שהיתה בימי נשיאותו של רבי הלל ב״ר יהודה, ויקבע את הזמן הזה, בקרוב מסוף ימי חכמי התלמוד, שלא נשאר אז בית־דין סמוך בארץ־ישראל, באחד ממקומות אלו הוא מוסיף: „והיה זה בכמו שלש מאות שנה לאחר החרבן (פ״ט), וזה מכאן היטב עם דברי רב האי והרמב״ן, כי תרע״ע לשטרות היא ר״ץ לחרבן, והיא שנת ד״א ק״ט ליצירה. אבל במקום אחר יאמר, שהיה הדבר „בשנת ארבעת אלפים ר״ס ליצירה (פ״ה). בסקירה ראשונה אפשר לךמות, שהיו לפני הישראלי שני מקורות שונים, שכל־אחד קבע את תקון חשבון העבור בזמן אחר. אבל הלשון: „מסוף ימי חכמי התלמוד, שלא נשאר בית־דין סמוך בארץ־ישראל, החוזר ונשנה אצלו, שהוא לקוח כהיותו מדברי הרמב״ם (אלא ששנה בו מלת קבוצ״ במלת סמוך, בחשבו, ששתייהן שוות בהוראתן), – מוכיח, כי משם שאב את דבריו, אלא שבמקום אחד הבין את הלשון „מסוף ימי חכמי התלמוד כראוי, שפוגתו לדורם של רבינא ורב אשי, שהם כוף הוראה (ב״מ, פ״ה); ובמקום אחר הלך אחרי אלה הקובעים תחיתת התלמוד בשנת ד״א ר״ס לב״ע.

בכלל אין דברי הישראלי בסדר הדורות מדוקדקים היטב. בזמן שבשני מקומות הוא מעתיק לשון הרמב״ם „מסוף ימי חכמי התלמוד“, כראוי, הוא כותב במקום אחר (פ״ט): „מסוף ימי חכמי המשנה“ – והדבר ידוע, כי יש בין זה לזה יותר מקיץ שנה. וכן הוא

הר"י בי רב והרלב"ח (בסוף המאה השלישית לאלף שלנו), כבר היה הדבר פסוק, שפסקו הסמוכים בשנת ד"א קי"ט (עין קונטרס הסמיכה להרלב"ח). וכל־כך הכתה הדעה הזאת שרש עמוק בלב החכמים, עד שאפילו אבי המבקרים בישראל, רבי עזריה מן האדומים, לא יכול לשחרר עצמו ממנה, אף־על־פי שלפי דרכו במנין שנות עולם נוח היה לו יותר לאחר את בטול הסמיכה עד לאחר חתימת התלמוד. ולא עוד, אלא שהוא מתאמץ לשום דעה זו גם בפי הרמב"ם, שכפי אשר נראה לפנינו דעתו הפוכה מן הקצה אל הקצה, ובהשתדלו להציגו מהשגותיו של הרמב"ן (מצרף לכסף, מ"ב, פ"ו, ועין גם ב"מאור עינים", פכ"ה ופ"מ), הוא מכניס בדבריו פְּנוֹת אחרות כדי לכוֹן דעתו עם דעת משיגו. לפי השיטה אשר ייחס האדומי להרמב"ם, בטלה סנהדרין, או בית־דין הגדול, עוד בסוף ימי הבית השני, ולא נשארו בארץ אלא בתי־דינים סמוכים בלבד, שאותם יכנה הרמב"ם בדרך־השאלה בשם סנהדרין, שהם סנהדרין בכח ולא בהחלט, אבל בתי־דינים סמוכים כאלו פסקו בזמן שאחר אביי ורבא, כשחרבה ארץ־ישראל, ולא נשאר אז בית־דין קבוע, שהוא בעיני האדומי אחד עם בית־דין סמוך(1).

חוזר ושונה, שהיה תקון החשבון, כשגזרה מלכות הרשעה, שפל הסומך והנסמך יִהרגו. דמעה הוזה היה, כידוע, בימי אדריאנוס (סנהדרין, י"ד) וממנו עד תקון החשבון כמאתים ועשרים שנה, ומצד אחר לא פסקה אז הסמיכה, כי נחתשה על־ידי יהודה בן־בבא. ואף אם נאמר, שאין פְּנוֹתוֹ לַגְזֵרֹת אדריאנוס ושהשתמש רק במליצת התלמוד, אבל לא כִּן לִזְמַן שעליו נאמרה, קשה לדעת, מאין ידע, שהיתה בימי רבי הלל גזרה על הסמיכה.

1) בכלל, אין דברי האדומי מדויקים בענין זה. לאחר שהוא מביא דעת הרמב"ם, שבזמן שאין סנהדרין אין קובעים מועדות על־פי הראיה, הוא מוסיף לומר, שהקשה עליו הרמב"ן, דהא קי"ל במד' דר"ה, שאף קודם חרבן, מעת גלותם לטבריא, לא עמד בית־דין עד עת ה', אשר ע"כ ימצא גם מן העת ההיא בטול הקדוש מעיקרו («מצרף לכסף», שם). אבל כאשר נראה, אין מדברי התלמוד אלו (שהוא מעתיקם שלא בדיוק) כל קושיא על שיטת הרמב"ם. והרמב"ן לא עליהם בנה את השגתו, כי אם על מאמר התלמוד בעבודה זרה (ח', ע"ב), שארבעים שנה עד שלא חרב הבית גלתה סנהדרין וישבה לה בחנות ועל דברי התלמוד בסנהדרין (פ"א) ובמקומות אחרים: «מלמד שהמקום גורם» (אף־על־פי, שגם משם אין קושיא, מפני שלפי דעת רש"י ורמב"ם לא אמרו זה אלא לענין דיני נפשות). ועוד יותר ישגה בהוכחתו, שאף הרמב"ם סובר, שפסקה סנהדרין עוד קודם חרבן הבית. החלטתו זו היא מוציא ממה «שכבר נאמר רמב"ם ז"ל סוף פ"ד מהלכות סנהדרין, כפי היוצא מפ"ק דמסכת האל"ף י"ג, וז"ל: מעשרה מקומות גלו סנהדרין וסופן לטבריא, ומשם לא עמד בית־דין הגדול עד עתה. וקבלה היא, שבטבריא עתידין לחזור תחלה, ומשם נעתקין למקדש» (מ"ע, פכ"ה). וכל־זה אינו אלא תימה, כי בתלמוד לא מצאנו אלא שגלתה סנהדרין ממקום למקום, אבל לא שפסקה וחדלה מלהיות. ונראה, שהאדומי לא עיין על הדברים במקומם (וראיה מזה, שציין מקום המאמר במסכת אל"ף, בזמן

מכל הדברים האלה יוצא בברור, שדעת האומרים, שבטלה הסמיכה בימי רבי הלל, אין מקורה במסורה עתיקה, שבאה לידם בירושה איש מפי איש, אלא שהחכמים האחרונים, שחיו כלם בא"ף שלנו, הוציאוה מסברא, מתוך דברי רב האי, הקובע תקון חשבון העבור בשנת תר"ע לשטרות, והעלו מהם, שגם בטול הסמיכה היה באותו פרק. עדיכמה יש יסוד נכון לדעה זו, דבר זה יתברר לנו במרוצת חקירתנו.

הגנו יודעים, שהציון הראשי, המבדיל בין החכם הסמוך ובין אותו שלא זכה לסמיכה, הוא, שהראשון יש בידו לדון דיני קנסות, בשעה שהאחרון אין לו הרשות אלא לדון דיני ממונות, הודאות והלואות וכיוצא בהם. ואם יעלה בידנו להראות, שאף אחר חתימת התלמוד היו דנים דיני קנסות בארץ-ישראל, הנה נוכל להחליט בלי כל פקפוק, שלא פסקו סמוכים בארץ.

והנה כבר הבאתי למעלה את דברי סתמא דתלמודא: ואי אמר קבוע לי זימנא דאזילנא לארעא דישראל – קבעינן ליה, ואי לא אזיל – משמתינן ליה (ב"ק, ט"ו 1), אשר משם נראה, שעוד בימי מסדרי הבבלי היו בארץ-ישראל חכמים סמוכים, שאליהם היו שולחים אותם שנתחיבו קנס. מאמר

שבאמת הוא בראש השנה, דף. ל"א), ונדמה לו, שנמצא שם המאמר, שלא עמד בית-דין עדה וצלה ולשם (לסברא) עתידין לחזור תחלה, שכתב הרמב"ם לפי מעמד הרברים בזמנו. ובאמת, המחצית הראשונה של המאמר לא נמצאה בגמרא, ובמקום המחצית השניה כתוב שם: ומשם עתידין לינאל – ונמצאה משם ראיה להפך, שבזמנו של בעל המאמר, רבי יוחנן, היתה סנהדרין בטבריא.

1) על דברי התלמוד אלו כתב הרשב"א (כפי שהביא דבריו הרלב"ח בקונטרס הסמיכה) וז"ל: תמיה לי, דבזמנן לא היה סמוך בא"י, שאם היה סמוך אף בחו"ל יגבו, שאין הדבר תלוי אלא במומחין (ולא במקום מושבם). ולא ימנע אי מיירי בזמן דאיכא סמוכין אף בחו"ל יגבו, ואי ליכא סמוכין, מה תועלת יש בעלייתו לא"י? דהא אמרינן בפ"ק דסנהדרין: אריב"ל אין סמיכה בחו"ל, ובעינן, מה אין סמיכה? אינמא דלא דייני דיני קנסות כלל בחו"ל, והא תנן סנהדרין נוהגת בארץ ובחו"ל? אלמא בזמן דאיכא סמוכין בארץ דיינינן דיני קנסות בחו"ל. והוא רוצה לישב את הדבר על-פי סברת הרמב"ם, שאם הסכימו חכמי א"י לסמוך מתוכם את אחר מהם, הרשות בידם, ובסוף דבריו הוא חוכך בדבר ומניח את קושייתו בצ"ע. ואני תמה על תמיהתו, כי מזה שלא היו גובין דיני קנסות בבבל בזמן התלמוד לא נוכל להוציא אלא שלא היו אף סמוכים בבבל, אבל לא, כאשר יוכיח הרב, ש"לא היה סמוך בארץ-ישראל". הנחה זו בנויה על ההלכה, שסנהדרין נוהגת בארץ ובחו"ל. אבל גם מכאן אין להוכיח אלא שסנהדרין שבארץ-ישראל היו יכולים – הם בעצמם או שליחיהם שמלאו את ידם לשעה להיות כיוצא בהם (עין להלן) – לדון דיני קנסות (וגם דיני גפשות קודם שבטלו) אפילו בחו"ל, אבל בתדינין שבבבל, שלא מלאו את ידם לכך, לא היו יכולים לגבות קנסות, וכמו שאמרו בעצמם, בקנסא לא עבדינן שליחותיהו, וסרה בות

חבבלי הזה הובא גם בספר הלכות גדולות, ונראה מזה, שאפילו בימיו, חמשים ומאתים שנה לאחר חתימת התלמוד, עוד היו בארץ-ישראל בתי דינים, שהיו דנים דיני קנסות (וכן הובא מאמר זה בהלכות רב אלפס, ועליו ידבר עוד להלן). אבל הדרך הזאת, להשיא בכל פעם את בעלי הדברים לארץ-ישראל, לא היתה יכולה למצא מקום אלא בקנסות שהיו מגיעים לסכומים מסוימים, אבל לא בחבלות קלות, שתשלומי נזקם לא היו שווים בהוצאות הדרך ואבוד הזמן. מצד אחר, כאשר אנו שומעים מפי בן מאיר, לא היתה אהבת בני בבלי גדולה כל-כך לבני ארץ-ישראל („מחלוקת רס"ג, צד 50), ונקל להבין, כי קשה היה לראשי הישיבות שבבבל, שהיו התל, שמכל קצוי הארץ היו פונים אליו, להראות קצר ידם בדיני קנסות וחבלות ולהגיש תמיד משפטים כאלה לפני חכמי ארץ-ישראל, שאפשר מאד, שפעמים רבות לא היו מגיעים לקרסוליהם, ולכן הוזקקו לבקש להם דרכים אחרות לענוש את החוטאים ובהרו במקרים כאלו להסתייע בנדוי ושמטא, אבל לא כדי לכוף את בעלי הריב לעלות לארץ-ישראל, שהיה קשה גם לנחבל, כי אם לכוף את החובל, שיפס את חברו. התקנה הזאת נעשתה שלש מאות שנה אחר חתימת התלמוד על-ידי רב צדוק גאון (שמלך בסורא בשנות ד"א תקס"א ותקס"ב לבריאת עולם), כאשר יספר לנו רב גטרונאי גאון, שחי כארבעים שנה אחריו, באחת מתשובותיו הנמצאות בקובץ שערי צדק (דף כ"ט, וז"ל: „הלכה רווחת היא, שאין דנין דיני קנסות בבבל, וכן חבלות וכל-שכן בשאר ארצות. אבל כך היה מעשה באחד שהפיל שנו של חברו ובא לדין לפני אדונו מר רב צדוק גאון זצ"ל ואמר, דמי שן אין לנו לקצוב, אלא חתך עליו דין לפיסו בדברים או בממון אם מעט אם הרבה, ירבו שלא (צ"ל: שלא ירבו) חובלים בישראל. ולמדו (נראה, שצ"ל: ועמדו) בתי-דין ולמדו ממנו, וכן אנו נוהגים עד הנה". ורב צמח גאון (שמלך בפומבדיתא משנת ד"א תרל"ד עד ד"א תר"ן לבריאת עולם) ב„שערי צדק", שם (וכן ב„חמדה גנוזה", סימן ס'), יאמר: „הלכה רווחת היא שאין דנין דיני קנסות בבבל, אלא בירושלים ובארץ-ישראל, אבל משום שלא יהא חוטא נשכר ושלא יהיו בני-ישראל פרוצים בנזקים, שכיון שהם רואים שאין מגבין קנסות בבבל שולחים יד זה בזה, נהגו חכמים האחרונים לנדותו עד שהוא מפסו בממון או ירבה עליו רעים יפסו בדברים, ומעשה באחד שהפיל שנו של חברו ובא לפני מר רב

השאלה: „שם היה סמוך בארץ, אף בחור"ל יגבו". על-פי הדין היו חכמי ישראל יכולים למנות דינים בחור"ל-ארץ אפילו לדיני קנסות, אבל לא היו מחויבים לכך, ולכן אנו רואים את מר עוקבא, שקדם לרבי הלל בשני דורות ולדברי הכל היתה אז הסמיכה נוהגת בארץ-ישראל, שלא היה בידו לרון דיני קנסות והוזקק להשיא את בעלי הריב לסבריא. וכן היה כל ימי הגאונים, כנראה מתשובותיהם המובאות במרוצת דברינו בפנים, אם לא נהפוך דבריהם הברורים לומר שכלם לא נאמרו אלא משום „גדיל תורה ויאדיר".

צדוק, ואמר, דבר קצוב איני חותך, אלא עליך לפים או בממון או בדברים, ועכשיו כל דיני קנסות בטלו, ומנהג שהנהיג אדוני מר רב צדוק אותו אנו נוהגים". אבל המנהג שהנהיג רב צדוק לא עקר את דין התלמוד, ואם בקש התובע להזמין את בעל דינו לארץ-ישראל, לא היה בית-דין מעכב על ידו, וכדין התלמוד היו מנדים את החובל עד שיעלה עמו. ולא זה יכולנו המלים: "אלא בירושלים ובארץ-ישראל", שנתיי קו תחתיהן. אבל עוד יותר מפורשים הדברים בתשובה אחרת של הגאון הזה ("חמדה גנוזה", סימן ק"כ), וזה לשונו: "גזירות אנו דנים בין בבבל ובין בשאר הארצות, אבל קנסות וחבלות אם קדם ותפס הנחבל שיעור מה שחבל בו, מה שתפס תפס וכו'. ואם טען אותו נחבל ואומר שלחוהו עמי, לזה שחבל בי, לארץ-ישראל שדנין דיני קנסות וחבלות, משלחין אותו לארץ-ישראל; ואם אינו הולך, מנדין אותו ועושין בו דין, שכך אמרו חכמים, האי כלבא דאכל אימרי וכו', ואי אמר אומנוהו לההוא גברא לארעא דישראל, מזמין ליה וכו'. וכן מנהג שתי ישיבות, שכל מה [צ"ל: מי] שחבל בחברו או בעינו או בשנו, אף-גלפי שאין פוסקין עליו לשלם לו את דמי עינו ודאי או את דמי שנו ודאי, עד שיפס אותו (בדברים או בממון) בין מעט בין הרבה". עכ"ל. מדבריו אנו למדים, שהיו בבבל שתי דרכים בענין זה: אם טען הנחבל, שילך עמו החובל לפני בית-דין שבארץ, מנדים אותו עד שיעלה עמו לארץ-ישראל, כדין התלמוד (וזה שאמרו: עושין בו דין, שכך אמרו וכו'), ואם אינו מעמיד דבריו על דין תורה, מנדים את החובל עד שיפסו. כמנהג שהנהיג רב צדוק וכמו שאמרנו. מובן מאליה, כי המקרים אשר הוזקק בהם החובל לעשות דרכו לארץ-ישראל, דבר שהיה קשה גם להנחבל, היו כיוצאים מן הכלל ובטלים במעוטם ורובם כולם היו נחתכים במקומם. והוא הדבר, שרב נטרונאי גאון וכן רב צמח בתשובתו הראשונה (וכן רב שרש'לום ב"שערי צדק" שם ובאלפסי בפרק החובל) אינם מזכירים אלא את מנהג הגאונים לפים את הנחבל ולא את כפיתם את החובל, שיעלה עם בעל דינו לארץ-ישראל.

מכל הדברים האלה נראה, שהיו דיני קנסות עומדים בתקפם בארץ-ישראל בכל הימים ההם. התולדה הנכבדה הזאת יוצאת לנו גם מתשובת רב חנינא גאון, אביו של רב שרירא, ואלו דבריה ("שערי צדק", דף ל'): "האיש שכב את אשתו ואחז בשערה, ונשמט משערה בידו, יש לה קנס. וכמה שיעור קנסה? – יש לה קנס, ושיעורו כמה שאמרו חכמים: צרם באונו ותלש בשערו, נותן לו ארבע מאות זוז; אבל היום אין אנו דנין דיני קנסות, ואין אנו מגבין בבבל לא קנס ולא חבל, ולא בשאר ארצות – ואף-עלפי שאין אנו מגבין, מנדין אותו עד שיפס את חברו בממון או עד שירבה עליו רעים. ובמקום שמגבין דיני קנסות, בארץ-ישראל, קנס דאשת-איש הלא של בעלה הוא, וכיון שהדבר כן, מה יתרון לה בקנסה? וזה במקומות שמגבין, וכל-שכן במקומות שאין מגבין, שאין

לֵה כְּלוֹם כִּלְעִיקֶר, לֹא לֵה וְלֹא לֹו¹). אֲבָל מִן הַדִּין לְפִיסָה וְלִרְצוּתָהּ, וְאֵם יָדוּ מִשְׁגָּת, יוֹסִיף לֵה כְּלוֹם עַל כְּתוּבָתָהּ, וַיֹּאסֹר עַל עֲצָמוֹ, שֶׁלֹּא יִהְיֶה רִגִּיל לַעֲשׂוֹת כֵּן וְכוּ". מְדַבְּרִים אֵלָיו יוֹצֵא מְפֹרֶשׁ, כִּי בִימֵי רַב חֲנִינָא (בְּסוּף הַמָּאָה הַשְּׁבִיעִית לְאַלְפֵי שְׁעָבָר) עוֹד הָיוּ דָנִים דִּינֵי קִנְסוֹת בְּאַרְץ־יִשְׂרָאֵל. וְהַגָּאון מִתְאַמֵּץ לְהַרְאוֹת, כִּי בַעֲנִין שֶׁשְּׁאֵלוּהוּ אֵין כֹּל יִתְרוֹן לְדִינֵי בְּנֵי אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל עַל דִּינֵי בְּנֵי בָבֶל, כִּי בֵין כֶּךָ וּבֵין כֶּךָ לֹא תֵהָא לְאַשֶׁה כֹּל הַנָּהָה מִן הַקִּנְס שִׁיקְצֻבוּ לֵה, מִפְּנֵי שְׁמָה שִׁקְנָתָהּ אִשָּׁה – קִנָּה בַעֲלָהּ.

בְּקוּבָץ „שְׁעָרֵי צִדְקָה“ (דף 5) נִמְצָאָה גַם „תְּשׁוּבַת אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל“ בְּגִדּוֹן זֶה, וְזֶה לְשׁוֹנָהּ: „וְשִׁשְׁאֲלֵתָם עַל עֶסֶק קִנְסוֹת בְּחֻבֵּל בְּחִבְרוֹ – מִן הַדִּין לְשׁוֹם שְׁמַאִין וַיְהִיו שְׁמִין חִבּוּרָתוֹ וְהוּא יִשְׁלַם קִנְס, וְאֵם תִּמְצָא לְמֹר שְׁאִין קִנְס בְּזִמָּן הַזֶּה, יַעֲמִדוּ אֲנָשִׁים הַדִּיּוּטִים וַיִּזְלְזְלוּ בְּאֲנָשִׁים מְכֻבָּדִים וַיֹּאמְרוּ, אֵין קִנְס בְּזִמָּן הַזֶּה, וְאֵנוּ לֹא מִצְאָנוּ לָהֶן עִיקֶר מִן הַתּוֹרָה. וְמָה שֶׁהוּא קִשָּׁה לָכֶם, מֵאִי־שָׁנָא בְּהַעֲבִיר טְלִיתוֹ מִמֶּנּוּ שְׁנוֹתָן לֹו אַרְבַּע מֵאוֹת זָוֹ, כֵּן רֵאִינוּ שֶׁבְּקִנְסוֹת אֵין דּוּמִין זֶה לְזֶה וְאֵין לָהֶם טַעַם, אֲבָל כֹּל מָה שְׁאִמְרוּ חֲכָמִים זִלְ, וְאִפְּלִי שֶׁל תּוֹרָה, אֵין לָהֶם טַעַם, מִפְּנִימָה זֶה כֶּךָ וְזֶה כֶּךָ, אֲלֹא כְּמוֹ שְׁאִמְרָה תּוֹרָה – שְׁלִשִּׁים שֶׁל עֶבֶד, חֲמִשִּׁים שֶׁל אֹונֶס וְשֶׁל מִפְתָּהּ, וְמָה שֶׁל מוֹצִיא שֶׁם רַע, וְכֵן (צ"ל: כֵּן) קִנְסוֹת שֶׁל חֲכָמִים, כֹּל אֶחָד כְּמוֹ שְׁרֹאִים. וְעוֹזִי טַעַמֹו שֶׁל דְּבַר, שְׁאִין בְּנִי־אָדָם שׁוֹיִם; יֵשׁ מִהֵן אֲנָשִׁים מְכֻבָּדִים וַיֵּשׁ מִהֵן הַדִּיּוּטוֹת. וְתוֹב שְׁנִינֹו: סִטְרָה, נֹותָן לֹו מֵאוֹתִים זָוֹ, לְאַחֵר יָדוּ – נֹותָן לֹו אַרְבַּע מֵאוֹת זָוֹ, צָרֵם בְּאֲזָנֹו, תִּלָּשׁ בְּשַׁעֲרוֹ, רִקֵּק וְהִגִּיעַ בּוֹ הַרִיק, הַעֲבִיר טְלִיתוֹ מִמֶּנּוּ וּפְרַט (צ"ל: וּפְרַע) רֹאשׁ הָאִשָּׁה, נֹותָן לֹו אַרְבַּע מֵאוֹת זָוֹ". עַכְ"ל. אֵם נַעֲרֹךְ אֶת הַתְּשׁוּבָה הַזֹּאת עִם הַתְּשׁוּבָה שֶׁהַעֲתִקְנוּ לְמַעַלָּה, אִזּוּ בִּרְאָה מִיד אֶת הַהִבְדֵּל הַגָּדוֹל שֶׁבֵין חֲכָמֵי אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל הַסְּמוּכִים וּבֵין חֲכָמֵי בָבֶל שֶׁלֹּא נִסְמְכוּ. חֲכָמֵי בָבֶל, כְּשֶׁבָאוּ לְפָנֵיהֶם דִּינֵי חֻבְלוֹת, לֹא הָיוּ פּוֹסְקִים עַל הַחֻבֵּל שֶׁעוֹר קִצּוֹב, אֲלֹא כּוֹפִים אוֹתוֹ, שִׁיתְּפֹשֶׁר עִם הַנְּחַבֵּל, וְכִנְגָדֵם חֲכָמֵי אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל מַעֲמִידִים שְׁמָאִים, שִׁיֵּהִיו שְׁמִים חִבּוּרָתוֹ, כִּדִּין הַמִּשְׁנָה, כְּמָה הִיָּה שׁוֹה וְכְמָה הוּא שׁוֹה. וּבִדְיֵי קִנְסוֹת בְּזִמָּן שְׁאִין הַנַּעֲלָב דּוֹרֵשׁ דְּמֵי נֹזֶק, אֲלֹא דְמֵי בִשְׁת בְּכָבֹד, חֲכָמֵי אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל הָיוּ מְטִילִים עַל הַנְּתַבַּע קִנְס קִצּוֹב כְּפִי הַמְּפֹרֶשׁ בַּמִּשְׁנָה. בַּמֶּלֶה אַחַת, חֲכָמֵי אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל הָיוּ דָנִים דִּינֵי קִנְסוֹת וְחֻבְלוֹת לְכָל פְּרִטִּיהֶם.

אֲבָל גַּם אַחֲרֵי שֶׁפִּסְקָה הַגָּאוֹנוֹת בְּבָבֶל, לֹא תָמוּ עוֹד חֲכָמִים סְמוּכִים בְּאַרְץ־יִשְׂרָאֵל. דְּבַר זֶה יוֹצֵא לָנוּ מְדַבְּרֵי רַבֵּי יְהוּדָה בֶּן־בְּרִזְלֵי הַבְּרַצְלוֹנִי,

(1) לְפִי דִין הַתְּלִמּוֹד, מוֹצִיאִים דְּמֵי הַקִּנְס מִיד הַבַּעַל וְלִקְחִים בָּחֵם קִרְקַע וְהוּא אֹוֹכֵל יְפֹרוֹת (כְּתוּבָת, רִישׁ פ"ו). וְאוֹלֵי כֹונֵת הַגָּאון הִיא, כִּי מֵאַחֵר שֶׁבֵין כֶּךָ וּבֵין כֶּךָ לֹא תֵהִיָּה לְאַשֶׁה כֹּל זָנָא מִן הַקִּנְס בְּחִיָּה, טוֹב יוֹתֵר שֶׁלֹּא לְכַוֵּף לְשִׁלָּם, וַיּוֹסִיף לֵה מְרַצְנוֹ עַל כְּתוּבָתָהּ. אֲבָל לְפָנֵינוּ עוֹד בִּרְאָה, שֶׁחֲכָמֵי אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל אִמְרוּ, שֶׁהַקִּנְס הוּא לְאַשֶׁה בַּחֲלָט, עוֹד שְׁחִיא יִכְוֶלָה לְתַתּוּ בְּמִתְנָה לְאַחֲרִים כְּאוֹת נַפְשָׁה.

שהיה חי במחצית השניה של המאה התשיעית לאלף שעבר, אשר בדברו בספר השטרות על "כתב מסמך" (עין עוד להלן), יאמר: "ואף-על-פי שבדורות הראשונים (בכל מקום) או עדין בארץ-ישראל הוכה (כלומר הראויה והוכאת לך) נוהגת סמיכה, שהיו סומכין בית-דין למי שראוי וסומכין ידיהן על ראשו¹), כענין האמור ביהושע, ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו, ואחר-כך קורין לו ר', וכן (צ"ל: ודן) דיני קנסות, והאידנא (צ"ל: האידנא) לא נהגו דיני קנסות בחוצה-לארץ ולא סמיכה להניח ידיהן על ראש הסמוך" (צד 132). הרי מפורש בדבריו, שבימינו היתה עדין סמיכה נוהגת בארץ-ישראל, שהיו דנים בה דיני קנסות. מציאות חכמים סמוכים בארץ-ישראל בזמן מאוחר כזה אינה צריכה להפליא אותנו כלל. מרשמים שונים שנשמרו לנו מזמנים שונים יצא לנו במקום אחר, שמחתימת התלמוד הירושלמי עד האחרון שבגאונים ארץ-ישראל רבי אביתר (שהווקק לעזוב את הארץ בשנת ד"א תתנ"ט, אחר שנכבשה לפני נוסעיה-צלב) לא פסקה תורה מארץ-ישראל ולא בטלו ממנה ישיבות, אף כי לא דמו בגדלן לישיבות בבלי, שהיתה אז בשלטה (עין "מחלוקת רס"ג", מצד 110 עד צד 112 ומצד 166 עד 167, 2) ובמאמרו של רש"א פאונאסקי², די באבילאנישע גאונים אין דער נאכגאונישען צייט³, צד 81), וחכמי ארץ-ישראל אלו, ראשי ישיבות גאון-יעקב⁴, שהיו סמוכים איש מפי איש, בלי-ספק היו משתדלים לסמוך תלמידים, שלא תפסוק הסמיכה בישראל, וכאשר מצאנו מפורש באחד מגאונים ארץ-ישראל, רבי אליהו הכהן, שהיה דר על גבול ארץ-ישראל, בצור, שהלך לחיפה בשנת א' שצ"ה לשטרות⁵, "לחדש שם את הגאונות והסמיכה" (עין "מחלוקת רס"ג", צד 152), ולכן לא יפלא, אם בימי הברצלוני, שכתב דבריו אך שנות-מספר אחר רבי אביתר, היו עוד סמוכים בארץ-ישראל.

(1) הרב שנה כמה פעמים, שהסמיכה חיתה בידים ממש, ומבואר בדבריו, שכך חיתה הגירסא לפניו בגמרא, אלא שנשתבשה מעט, ואני מעתיקה יחד עם הגהותי: "אמר ליה רב אחי בריה דרבא לרב אשי, היכי סמכי ליה? [אמר ליה] מותבי ליה ידא ארישא, וסמכי ליה בשמיא (צ"ל: בשמא), וקרי ליה רבי". אבל גירסת כל הספרים שבדפוס ובכ"י אינה כן. וכן פסק הרמב"ם ואמר: "כיצד היא הסמיכה? לא שיסמכו ידיהן על ראש הזקן, אלא שקורין לו רבי וכו'" (הלכות סנהדרין, פ"ה, ה"ב).

(2) לאחר שיצא מאמרי ההוא לאור נגלו לנו בשמותם עוד שלשה מחכמי ארץ-ישראל, שהם יכולים למלאות אולי את רוב המקום הפנוי שבפרק הזמן מרב אחאי משבחה (נמחצית הראשונה מן המאה הששית) עד בן-מאיר (ברבע האחרון של המאה השביעית לאלף שעבר). במאסף האנגלי J. Q. R. לשנת התרע"ד (צד 553) נחפרסם חלק מאגרת בן-מאיר, שהיה חסר בכ"י של שעכטער, שנדפס ב"מחלוקת רס"ג" (מצד 90 והלאה). ובקטיעה הזאת יוזכר בעל-המכתב את שם אביו רבי מאיר ושם זקנו רבי משה ועוד חכם אחד, ששמו רבי מוסי, שנראה שהיה זקנו של רבי משה או קדמון ממנו יותר.

אבל הדבר אשר יפלא יותר הוא, כי גם בימי הרמב"ם עוד לא פסו חכמים סמוכים בארץ-ישראל, אף-על-פי שלא נשארו בה מן היהודים כי אם מעט מזער. דבר זה אנו למדים משלשה וארבעה מקומות מספריו. בהלכות סנהדרין (פ"ה, ה"ו) אמר: "מנהג הישיבות בחוצה-לארץ, אף-על-פי שאין מגבין שם קנס, מנדין אותו (את החובל), עד שיפסיק בעל-דינו, או יעלה עמו לדין לארץ-ישראל". דבריו אלו, שהם מכונים עם דברי רב צמח גאון שהבאנו למעלה, מוכיחים, שאילו בימיו היו חכמי חו"ל כופים את החובל לעלות עם הנחבל לארץ-ישראל ולדון עמו לפני בתי-דינים שהיו שם ושהיו מגבים קנסות. במקום אחר יאמר, שבעל שחבל באשתו חייב לשלם לה נזק ובשת וצער, והכל לאשה ואין לבעל בהן פירות; ואם היא רוצה ליתן הדמים לאחר – נותנת. וכזה הורו הגאונים (הלכות חובל ומזיק, פ"ה). הרי, שאף בימיו היו מגבים חבלות בארץ-ישראל ככל אשר שמענו מפני רב חנינא גאון, ולא עוד, אלא שהיתה הרשות לאשה לעשות בדמים כל מה שלבה חפץ, הפך ממה שאמר הגאון הזה, שאין לה בהם כל יתרון (ומה שאמר "וכזה הורו הגאונים", נראה, שכוונתו לגאוני ארץ-ישראל, וכמו שהזכיר בהקדמתו ובהלכות מאכלות אסורות את גאוני המערב). ובמקום אחר (הלכות קה"ח, סוף פ"ה) יחליט הרמב"ם, שזה שאנו מחשבים בזמן הזה כלאחד בעירו ואומרים שראש חדש ביום פלוני ויום טוב ביום פלוני, אף-על-פי שקדוש החדש ועבור השנה (אפילו על-פי חשבון) אינם געשים אלא בארץ-ישראל ובסמוכים, – לא על חשבוננו אנו סומכים, אלא על חשבון בני ארץ-ישראל וקביעתם. והדברים מפורשים יותר בספר המצוות שלו (עשה קנ"ג), וזה לשונו שם: "שהיותנו היום בחוצה-לארץ מונים במלאכת העבור שבידנו ואומרים, שזה היום ראש חדש וזה היום יום טוב, לא מפני חשבוננו נקבענו יום טוב בשום פנים, אבל מפני שבית-דין הגדול שבארץ-ישראל כבר קבעוהו זה היום ראש חדש או יום טוב, ומפני אמרם שזה היום ר"ח או יו"ט יהיה ר"ח או יו"ט, בין שתהיה פעולתו זאת בחשבון או בראיה וכו'. ואילו הנחנו דרך-משל, שבני ארץ-ישראל יעדרו מארץ-ישראל – חלילה לאל מעשות זאת, כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל – ולא יהיה שם בית-דין (2), ולא יהיה בחוצה-לארץ בית-דין שנסמך בארץ, הנה חשבוננו זה לא יועילנו כלום בשום פנים".

(1) כ"ה בתרגומו של בן-תבון ורבי שלמה אבן איוב (עין "מצרף לכסף", מ"ב, פ"ה). וגם במקור הערבי. אבל בתרגומו של רבי אברהם חסדאי (הובא ב"מצרף לכסף", שם) לא נמצאה מלת הגדול, וכן הובא בהשגות הרמב"ן, וכנראה, שלא היתה לפני בן-חסדאי בנוסח הערבי שהיה לפניו ונוסחא זו מכוננת יותר עם הענין.

(2) כאן לא הוסיף הרמב"ם את התאריך "סמוך", כי סתם בית-דין שבארץ-ישראל בזמן שהיתה הסמיכה נוהגת היה סמוך, מה שאין כן בבתי-דינים שבחוץ-לארץ, שסתמם לא היו סמוכים, הוצרך להוסיף "שנסמך בארץ". (האדומי ב"מצרף לכסף", שם).

מכל דברי הרמב"ם שהבאנו אנו רואים בבירור, שבימיו עוד היו בארץ-ישראל חכמים סמוכים, שהיו מגבים קנסות, ועליהם – לפי דעת הרמב"ם – היו בני גולה סוֹמְכִים בקביעת המועדות, שהיה כל אחד ואחד מחשב במקומו על יסוד חשבון העבור⁽¹⁾.

אבל הימים, שבהם כתב הרמב"ם את דבריו אלו, היו ימי גסיסה לסמיכה, גסיסה ארוכה, שנמשכה כמה שנים. לרגלי המהפכה הנוראה, אשר באה על הארץ שנכבשה על-ידי נוסעיה-הצלב, ראו ההכמים והסמוכים את עצמם אנוסים להחיש מפלט להם בארצות אשר סיביותיה, במצרים, בארם-צובא ובסוריא, כאשר ראינו את רבי אביתר מעתיק מושבו לטריפוליס אשר בסוריא. בתנאים קשים כאלו היתה הסמיכה נכונה להבטל ולמות מיתת עצמה יחד עם שארית הפליטה של החכמים הסמוכים שבאותו הדור, ולפי שקדו חכמי ארץ-ישראל – בתקותם, כי לא יטוש ה' את עמו לנצח – להאריך ימיה ככל אשר היה בידם; וכאשר מצאו שעת-הפטר, היו עולים עם תלמידיהם לערים שעל גבול ארץ-ישראל לסמכם שם, כאשר כבר ראינו כזאת ברבי אליהו הכהן. והיהודים, אשר בימות גלותם סגלו להם את הכשרון למצא להם מנוח גם במקום תנים ולדור עם נחש בכפיה, בלי-ספק החלו לשוב ולהתישב בארץ אבותם כאשר הוקלה מעט חמת המציק. בערך שנת ד"א תת"ק עלה שמה רבי יהודה הלוי, ואם אמנם לא ידענו מה היתה שם מנת וורלו, הנה עציתו לבד תוכיה, כי לא היתה אז הארץ ריקה מישראל לגמרי. כשלישים שנה אחריו היה בארץ הנוסע הנודע רבי בנימין מטודילא ומצא בצור ארבע מאות יהודים ובארץ-ישראל כאלף (ובשונם – כשליש מאות, בעזו, אשקלון וירושלים – כמאתים בכל אחת מהן, בטבריא – חמשים, וכמספר הזה ביתר ערי הארץ). בקהלות צור, עכו, אשקלון וטבריא מצא חכמים וגדולי תורה, שאפשר מאד, שהיו סמוכים ושהיו מקדשים את המועדות על-פי חשבונות העבור. אבל הישיבה של ארץ ישראל היתה בעת ההיא בדמשק הקרובה לארץ; ורבי בנימין, בדברו על הקהלה הזאת, יאמר: „ושם ראש ישיבה של ארץ-ישראל רבי עזרא ואחיו שר-שלום אבי-בית-דין“, והוא פורט עוד ששה מחכמי הישיבה ונותן לכל אחד מהם תאריכבוד מיוחד. וקרוב לשער, כי חכמים אלו היו עולים מזמן לזמן לארץ-ישראל וכמעשה רבי אליהו היו מקדשים שם את הסמיכה ומקדשים את השנים, ובצדק היה הרמב"ם יכול לומר עליהם, שעל קביעת בני ארץ-ישראל אנו סומכים בקביעת המועדות על-פי חשבון העבור.

(1) הרמב"ם לא הוציא שיטתו זאת מדעתו, כי באמת כך החליטו חכמי ארץ-ישראל, שהיו לפניו. במגלת רבי אביתר יאמר: „אבל סמיכת הכל, שיקדש ראש הסנהדרין, והוא ראש ישיבה, ויקבענה אחר אותו החשבון וכל העושין על אותו החשבון בכל גליות ישראל צריכים הם במצוות התורה לסמוך על דברי גאון החבורה, ואם אינם עושים כך, אינם יוצאים ידי חובתן.“ (עין „מחלוקת רס"ג“, צד 36).

אבל בתנאים קשים כאלו כבר היה לסמיכה להחזיק מעמד והיתה בכונה תמיד לצלע, ולכן לא יפלא, אם נמצאו אנשים שהיו מפקפקים במציאותה וגם אחרים שהחליטו, שכבר בטלה ועברה מן העולם. נקל לשער, שבנייבבל, – שהיו גדולים מיושבי ארץ-ישראל בחכמה ובמנין, אשר לא החשיבו הרבה את תורת חכמיה, וגם שמו תהלה בסמוכים בישיבותיה, כאשר מתאונן על זה רבי שלמה: „כל אוהביה בגדו בה, להשמיץ כל נסמך בה“ (עין „מחלוקת רס"ג“, צד 137) – אולי היו הראשונים, שהטילו ספק בסמיכה שנתנה לחכמי ארץ-הצבי את היתרון עליהם ושמעולם לא הביטו עליה בעין יפה. אבל הרמב"ם, אשר בכל אהבתו את חכמי בבל לא חדל מלחבב גם את חכמי ארץ-ישראל, היה מצטער מאד על אבדן הסמיכה, שבה היתה תלויה גם קביעת המועדות: „אלו הנחנו, שבני ארץ-ישראל יעדרו מארץ-ישראל ולא יהיה שם בית-דין וכו', הנה חשבוננו זה לא יועילנו כלום“, אך נחם את נפשו בתקוה, כי „חלילה לאל מעשות זאת“, וגם חשב מחשבות לקדם את פני הרעה והתאמץ להוכיח לאלו שהיו מפקפקים בדבר, אם יש עוד סמוכים בארץ-ישראל, כי אף אם כדבריהם כן-הוא, בכל-זאת אפשר לחדש את הסמיכה כקדם, ואם יתקבצו כל החכמים אשר בארץ-ישראל וימנו דינים ויסמכו אותם, הרי אלו סמוכים ויש להם לסמוכים אלו לדון דיני קנסות ולסמוך לאחרים (הלכות סנהדרין, פ"ד, ה"א, ופרושו למשנה, סנהדרין, ריש פ"א).

אולם ימי הסמיכה כבר הוצצו וכל עמל החכמים, להמציא לה מזור ותרופה, לא הועיל עוד להאריך ימיה. מצב הקהלות בארץ-ישראל הוסיף להתדרדר מיום ליום, והרמב"ם באגרתו, שכתב בסוף ימיו לחכמי לונדל (תשובות הרמב"ם, ג'פסיא, ח"ב, דף מ"ד), אשר בה יתאונן על העסק והעיון בתורה שנתמעט בארצות המזרח, יאמר: „רוב המדינות הגדולות (לפנים) מתות ומעוטן גוססות וכמו שלשה ארבעה מקומות חולים“ (2) בכל ארץ-ישראל. ובכל סוריא מדינה אחת והיא אחלב, שבה מקצת חכמים ועסקיהם בתורה, אבל אין ממיתין עצמם באלה“ (נראה לי לתקן „באהלה“). והנה בשלשה ארבעה מקומות, שהוא אומר עליהם שהם חולים, קרוב מאד, שפונתו לקהלות צור, עכו, אשקלון וטבריא. שבימי רבי בנימין היו בכל אחת מהן שלשה שלשה חכמים (או בתי-דינים של שלשה), שהוא פורט

(1) במאמרי שם חשבתי, שרבי שלמה זה היה אחיו של רבי אביתר (במחצית השנייה של המאה התשיעית לס"ף שעבר). אבל מתעודות חדשות, שנתפרסמו אחר-כך על-ידי רש"א פאונאנסקי [R. d. E. J., 48, p. 171], יוצא, שרבי אפרים ברבי שמריה, שאליו נערך המכתב המובא שם, חי ברבע האחרון של המאה השמינית, ואם כן – רבי שלמה זה הוא רבי שלמה ברבי יהודה שהיה בפרק הזה.

(2) מליצה לקוחה מרבירי התלמוד: בכל בריאה, מיסין מתה, מדי חלה, עולם גוסס (קדושין, ע"ו).

אותם בשמותם. אבל שונם, שלא הזכיר בה רבי בנימין בשם אפילו חכם אחד, וכן ירושלים, שפרט בה רק חסיד אחד ולא חכם עומד בראשה, מפני שלא היו בהן קהלות מסודרות, קרוב הדבר, שחשבן הרמב"ם למתות או גוססות⁽¹⁾. אולם הדבר, הראוי להתבונן עליו, הוא, שהוא מזכיר את העיר אח"כ, שלא מצא בה רבי בנימין אלא כאלף וחמש מאות יהודים, ששלשה חכמים נקובים בשמות היו עומדים בראשם (וכדרך שהזכיר מספר כזה גם בטבריא, שלא היו בה אלא כחמשים איש), וכנגדה לא יזכיר את העיר דמשק, שהיו בה שלשת אלפים יהודים (ולדברי רבי פתחיה – עשרת אלפים; וכפי הנראה, פונת רבי בנימין למספר משפחות, ופונת רבי פתחיה למספר נפשות) וראשי ישיבות ארץ-ישראל שמונה במספר! שתיקה זו, שקשה לתלותה – ככל שתיקה אחרת שאין מביאים ראייה ממנה – בשכחה או בהיסח הדעת, נותנת מקום לחשוב, שבשעה שכתב הרמב"ם אגרתו זו, כבר בטלה הישיבה בדמשק. השערתו זו מתחזקת על-ידי דברי רבי יהודה אלחריזי, שפקר בפרקי'הזמן הוזה ארצות אלו (בירושלים היה בשנת ד"א תתקע"ז ומשם נסע לארצות סוריא ובבל). בספר תחכמוני, אשר בו יזכיר בשם את גדולי הדור שראה בדרך מסעו בכל מקום, יאמר על דמשק, שמצא בה את רבי יאשיה בן-ישי נשיא גליות כל ישראל (הוצאת קמינקא, צד 355), את הדין רבי צדקה (צד 423) ואת הרופא הגדול רבי משה בר-צדקה (צד 359), ועוד רופא-אליל אחד, ברוך בן-יצחק, שהוא מרבה לספר בגנותו ארבעה עמודים שלמים. ועל קהלת דמשק בכלל יאמר, כי יש בה אנשי-חיל ידאי-אלהים וגם אנשים קשים ורעים, בעלי מעשים גרועים, וקורא על העיר את המקרא: „אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי", וכזאת לא יתכן לאמר על עיר שראשי ישיבות גאון-יעקב שרוים בתוכה. ובדברו על העיר צפת, יזכיר את רבי צדוק ראש ישיבת גאון-יעקב ויאמר עליו: „אבותיו היו ראשי ישיבות, אך אפסוהו צרות רבות והתגלגלו עליו סבות, והוסר מכסאו אחרי אשר מלך, והורק מכלי אל כלי ובגולה הלך, אך עמד טעמו בו, ואם טובתו סרה, משרתו לא חסרה" (צד 359). והחכם הזה היה משיבת דמשק, כי במקום אחר יאמר על הרופא ברוך בן-יצחק מדמשק, המובא למעלה, כי „התחתן עם צדוק ראש ישיבת גאון-יעקב וגליה הרע אל הטוב, והתחתן רשע לצדיק, ונבחר מלאך לשטן מויק" (צד 357). והנה קשה להחליט בבורר, מה היו

(1) ביחוד נוכל לומר כן על ירושלים, שהיתה קדושה לנוצרים ומקום מושב הפרשים אנשי החיל, וקשה להזמין, שנתנו בה ליהודים ישיבת קבע, והיהודים שהיו בה בימי רבי בנימין היו מאותם ששכנו מן המלך את בית-הצביעה, בני משפחתם ואנשי מעשיהם והאנשים הנלוים אליהם. ורבי פת"ח, שהיה בירושלים כעשר שנים אחריו, בזמן שהשלים הרמב"ם את ספרו משנה-תורה, לא מצא עם אלא יהודי אחד צבע, שהיה נותן מס הרבה למלך, סיניח ז' שם.

הסבות שגרמו לבטול הישיבה בדמשק. אפשר לתלות בתכונת הזמן ההוא, אשר כפי מה שראינו היה בכלל זמן ירידת התורה בארצות הקדם, וכאשר יאמר אחריו בדברו על בבל, אף-על-פי שהיו בה ראשי ישיבות (!), "שם היו מעולם גאוני תבל וחכמיה, אבל אבדו היום זקניה, ונותרו נעריה, ונעדרה הסלת, ונשארה הפסלת... ומתו השחלים, וקמו אחריהם שועלים" (צד 368). ואם אמנם אפשר הדבר, שחריזי הפריז מעט על המדה, כי כיודע לא אחת האיבה והשנאה מקלקלות אצלו את השורה, בכל-זאת אין להטיף ספק בעיקרם של דברים, שחכמי בבל בזמנו היו כקוף בפני הגאונים שהיו לפניהם, והסבה שגרמה להתמעטות התורה בכלל יכלה לפעול גם על בטול הישיבה בדמשק. אבל אפשר לבקש למראה הזה סבה אחרת בקורות הימים ההם ובתכונת העיר דמשק. בשנת ד"א תתקמ"ז פרצו מלחמות ארוכות בין הישמעאלים ובין הנוצרים; ואם אמנם לא נפלה דמשק מעולם ביד הנוצרים, הנה נקל לשער, כי לא נמלטו יושבי העיר הזאת, שהיתה עומדת על הגבול, תחלת ממשלת נור אדין¹ (כלשון רבי בנימין בספר מסעותיו, הוצאת גרינהוט, צד 42), ובפרט היהודים שבה, העולים ביותר לכל צרה שלא תבוא, ממצוקות שונות ומהרפתקאות המצויות לבוא בשעת חרום, והן הן שהסבו בבטול הישיבה. בימים הרעים האלה ראה רבי צדוק ראש הישיבה את עצמו אנוס לרדת מכסאו וללכת לנוע בגולה, עד אשר מצא לו באחרונה (לאחר שכבש אדין את הארץ והוציא בשנת ד"א תתק"ץ פקודה, אשר נתנה ליהודים את הרשות לבוא ולהתישב בתוכה). עין בתחכמוני-מנוח בעיר צפת.² וכפי הנראה, נבנתה ארם-צובא (אחלב - אלעפפא) עיר המלוכה, הרחוקה מן הגבול יותר, מחרבנה של דמשק, ובשעה שלא מצא אחריו בדמשק אלא שלשה מגדולי העיר, ראויים להזכירם בשם,

(1) ממבחר משוריהם (של בני-בבל) רבי יצחק בר ישראל ראש הישיבה, קצת משיריו חזקים וטובים, ורובם כחרס נשבר חשובים.. ואחריו רבי יצחק בן אלואני, הוא מאד עשיר, אבל שירו דל ועני, והוא קנה באף זהובים את הישיבה וזולתו ירבגנה, והוא מוסיף לגנות את שיריו, שאין כמוהם לרוע (תחכמוני, צד 190). הרש"א פאזנאנסקי חושב, שהיו אז בבבל שתי ישיבות (באב:לֶאָנִישֶׁע גאונים, צד 45). אבל חריזי לא יקרא את אלואני בכס ראש ישיבה, אלא יאמר עליו, שקנה אותה בכסף, ומפני שידיעותיו לא היו מספיקות לנהלה בעצמו, מסר הנהגתה לרעהו הטוב ממנו, לר"י בר ישראל, שאליו הפונה בלשוננו: וזולתו ירבגנה, והוא הסתפק בזה, שתקרא הישיבה על שמו.

(2) לרגלי מלחמות אלו נשתנה מצב הקהלות בארץ-ישראל. בירושלים, שבימי רבי פתחיה לא היה בה אלא יתודי אחד צָבֵע, מצא אחריו שלש קהלות: אשקלונית, מערבית וצרפתית, שהיו מתחרות זו בזו (תחכמוני, צד 353 וצד 245). ולתפק על עיר עכו, שעל-פר ברית השלום בין שני הצדדים נשארה עם כל עריהחוף בידי הנוצרים, ושבימי רבי בנימין היתה בה קהלה מסודרת ושלשה חכמים עומדים בראשה, יאמר אחריו, כי כלם ריקים ועמר ארץ, אין בהם גודר גדר ועומד בפרץ" (שם, צד 353).

מצא באחל'ב יותר משלשים, ובהם חמשה גדולי תורה, את רבי יוסף המערבי (בן-עקנין) תלמיד הרמב"ם, את רבי חסדאי הדין ועוד שלשה חכמים (צד 366). אבל בכל-זאת לא עלתה אחל'ב למדרגתה של דמשק לפניו להיות בה ישיבה. ועם בטול "ישיבת ארץ-ישראל" פסקה סמיכת חכמים חדשים, ולא נשארו אלא אותם שנשמכו בארץ קודם לכן, אשר ספו תמו גסיהם לאט לאט.

אבל יהא כך או כך, אם בטלה ישיבת ארץ-ישראל מסבה זו או מסבה אחרת, יכולים אנו להחליט, שהפסקת הסמיכה – שכפי המובן מאלינו לא נהיוה ביום אחד, אבל נמשכה כמה שנים עד תום האחרון שבסמוכים – נופלת בסוף ימי הרמב"ם או שנים מועטות אחרי מותו, בימי רבי אברהם בנו, כי בשעה שכתב הרמב"ם את ספרו משנת-התורה, בשנות הארבעים למאה האחרונה מן האלף שעבר, היו עוד סמוכים בארץ-ישראל, כאשר ראינו למעלה, ובימי רבי אברהם בנו כבר פסקו, כאשר נראה באחת מתשובותיו. כי בהשיבו על השאלה ששאלוהו, אם אלו הקרואים בזמן הזה בשם נשיאים ומתיחסים לבית דוד דינם כדין נשיא האמור בתורה, יאמר בתוך יהר דבריו: "דין נשיא של יחוס, שלא נתמנה להיות ראש הגולה או ראש הישיבה בזמן הסמיכה שנפסקה כמה שנים, דינו כיתר בני-ישראל ואין הפרש ביניהם" (תשובות הרמב"ם, לפיסיאה, סימן ר"ף).

מן הלשון כמה שנים וממלת שנפסקה – תמורת שפסקה נראה קצת, שלא עברו עוד בימיו שנים הרבה מהפסק הסמיכה ועוד היתה חיה בלב העם התקוה, שלא נפסקה אלא לשעה, ולא נתאשו להחזירה לישנה. הנה כי כן זכינו לדין, שבטלה הסמיכה לא בתחלת המאה השנייה לאלף שעבר, אלא קרוב לסוף האלף הזה.

ד

סמיכת חכמים ודיני קנסות בארצות הגולה בכלל.

הסמיכה במשמעותה המצומצמת, שהיתה נוחתת לבעליה זכויות מיוחדות, יִהְיֶה קרא וְשֵׁם רַבִּי, לְדוֹן דִּינֵי קִנְסוֹת וְלְקַדֵּשׁ מוֹעֲדוֹת, לֹא הִתְהַוָּה נִוְהַגְתָּ, כֹּאֲשֶׁר רָאִינוּ, אֲלָא בְּאַרְצֵי-יִשְׂרָאֵל בְּבֶדֶד. אבל כנגדה הסמיכה במשמעה הרחב, מנוי ראשים ודינים לעשות דין ומשפט בארץ בכלל, אי-אפשר שלא היתה נוהגת בכל מקום שנמצאה בו קהלה מסודרת מישראל. במשמעות כזו אנו מוצאים סמוכים גם בבבל: רב אידי בר אבין הווי ליה תרין בניי סמיכי (1).

(1) בכ"א, ב, אגדות התלמודי, ובעין-יעקב (עין ד"ס) נוסף כאן: "סמיכי סלקא דעתך אלא דחזי לסמיכה". ונראה, שהיא הוספת אחד מן המעתיקים, שהוקשה לו, סמוכים בבבל מונח? אבל מדברי רש"י ורמב"ם, המובאים בפנים, ראינו, שהיו משתמשים במלה זו גם בבבל.

רב ששת (צ"ל: שישא. עין ד"ס) ורב יהושע (פסחים מ"ט). ובתשובת רש"ג ורה"ג המובאה בערוך (ערך אביי): "כל רבי מחכמי ארץ-ישראל הסמוכין בסנהדרין שלהן, וכל רב מחכמי בבל הסמוכין בישיבות שלהן. ובאגרת רב שרירא הלשון הזה מצוי מאד, ושם בסופה יאמר: "איסתמיכנא בגאונות וסמכניה להאי בנינו באבות בית-דין". ובאגרתו לרב יעקב בר רב נסים (שנדפסה במאסף I. O. R. ח"ו, צד 222) יאמר על רב אלחנן ברבי שמריה: "אשר סמכנוהו בישיבה". ועוד יותר מפורשים הדברים בספר השטרות לרבי יהודה בן-ברזלי הברצלוני, כי בדברו על כתב מסמך, יאמר: "שכותבין לאחד מן התלמידים שיקרא ר' (כלומר רבי) או חכם או רב וכותבים כתב על כך... או (צ"ל: אם) נספמו זקני העיר או זקני הכנסת והמדרש לסמוך לאחד מן התלמידים, נסמכין על כך, וכותבין כתב מסמך בלא הנחת ידים על ראשו... זכר לסמיכה... אבל לפי שלא היתה בבבל סמיכה (בהנחת ידים), כל כך (צ"ל: הלכך) חכמי בבל נקראים ר' (צ"ל: רב) וחכמי ארץ-ישראל נקראים ר' (כלומר רבי)". וכדרך הרב לשנות ולשלוש דבריו, הוא חותם מעין הפתיחה ואומר: "אי בעי בית-דין או זקני עדה למכתב לאחד מן התלמידים, הראוים לסמוך או למנוי, האי כתב מסמך שאמרנו לעיל, כותבין, ואין בכך כלום, ולא דמי זה לסמיכה וליתא כלל, אלא דומיא בעלמא, זכר לסמיכה הוא" (ספר השטרות, צד 132). והנה הזכיר הרב בדבריו שלשה תארי-כבוד שונים, שהיו נהוגים בימיו: חכם, רב ורבי. התאר הראשון לא נתן, כפי הנראה, את הרשות אלא ללמד תורה בישיבה. שני התארים האחרונים היו נותנים לבעליהם גם את הרשות לדון ולהורות דיני ממונות ואסור והיתר. שני תארים אלו היו נהוגים, כאשר ראינו, האחד בבבל והשני בארץ-ישראל, ומשם עברו ונתפשטו שניהם לארצות אירופה. ופה אנו רואים דבר שלא מצאנו עוד מי שנתעורר עליו, ושראוי לחוקרים לבחנו לפרטיו יותר. חכמי איטליה, צרפת ואשכנז, שהיו נגררים, כידוע, אחר חכמי ארץ-ישראל, נקראים כלם, בלי יוצא מן הכלל, בשם רבי, וזה מוכיח¹, כי קבלו את סמיכתם – על-כף פנים הראשונים מהם – מחכמי ארץ-ישראל, אלא שכפי המובן מעצמו, לא נתנה להם רשות לדון דיני קנסות, ונתמנו רק "לדברים יחידים" וכמו שמצינו כזאת בחכמי ארץ-ישראל. השם רב, שהיה נוהג בבבל מסוף תקופת המשנה עד סוף תקופת גאוני בבל האחרונים שבאחרונים, עבר משם לארצות שבמערב אפריקה ולקהילות שבמערב אירופה הדרומית, שהיו שואבים תורתם מחכמי בבל. חכמי קירואן נקראים בשם רב². כזאת נוכל

(1) זה יוצא בברור מחיתמתם בפיוטיהם: משלם בי רבי קלונימוס; מאיר בי רבי יצחק (באקדמות); אלעזר בי רבי נתן (הראב"ן); נתן בי רבי יחיאל (בעל הערוך בתרוורו שבסוף ספרו) זכו.

(2) עין מאמר "אנשי קירואן" להרש"א מאזנאנסקי, ששם נקבעו שמות כל חכמי העיר הזאת לאספה אחת.

להחליט גם על חכמי ספרד, וביחוד על אותם שהיו בימי תקופת הגאונים), אף-על-פי שלא תמיד נקל להכריע, מפני שלפעמים לא הקפידו המעתיקים על כך, והיו כותבים במקום "רב" רק את האות ר' בלבד (וכאשר ראינו כזאת למעלה בדברי בן-ברזיל) ולא שמו אל לבם, כי בזה הם נותנים מקום לטעות.

הכנוי רב או רבי, שהיו חכמי ישראל מתכנים בו, נתן מקום לאחד ממרשיעי-בירית, המומר פראי פול, להתנפל על איש-ריבו הרמב"ן, באמרו: "אין בכם היום ראוי להקרא בשם רבי, ומה שקורים אותך היום מאישטרו (Majstro, לקוח מן השם הרומי Magister) הוא טעות, ובשקר אתה גוהג באותו השם". והרמב"ן השיבו על זה: "אינך אומר אמת, כי אין רבי מאישטרו, כי אם רב הוא מאישטרו (כי מלת Magister פרושה גדול ורב), ובלא סמיכה נקראים רב בתלמוד" (וכוח הרמב"ן, הוצאת רמש"ש, בערלין תר"ן, צד 7). מדבריו נראה, שהרמב"ן היה מתכנה בשם רב ולא רבי, אם אמנם מדברי פראי פול נראה ההפך.

במצרים, ששם היו שתי קהלות, האחת בבבלי וזאת ירושלמית, אנו רואים מראה אחר. בתשובות, שהגיעו לידינו מגניזת מצרים, אנו מוצאים, שמקצתם, אותם שנסמכו בארץ-ישראל, מכנים בשם רבי, ומקצתם, אותם שנסמכו בבבל – בשם רב.

אבל גדול הרבה יותר היה ההבדל בין חכמי הגולה בבחירת הדרכים שאחזו בהן לעצור בעד אנשי-בליעל מפרוע מוסר. הנה שמענו את חכמי ארץ-ישראל אומרים: "שאם תמצא לומר אין קנס בזמן הזה, יעמדו אנשים הדיוטים ויזלזלו באנשים מכובדים", ואת גאוני בבל הראשונים, שאמרו לגדור הפרצה בדרך אחרת, וכדי "שלא יהיו פרוצים בנוקים, ולא ירבו חובלים בישראל", היו מטילים נדוי על החובל, עד שיפס את חברו, ירבה עליו רעים או יפצנו בממון, אם מעט ואם הרבה. ובימים האחרונים עשו צעד אחד הלאה, להוציא מיד החובל את כל דמי הנזק בקרוב, "והחכמים האחרונים וראשי הישיבות, כי ראו הפסד גדול משום שאין דיני דיני קנסות, עשו תקנה לנדות את החובל עד שיפס את הנחבל בקרוב, כי אין דרך לדקדק ולומר, כן קצבנו לתת כך וכך, כי זה יהיה דיני קנסות, אלא משערים בלבם שעור קרוב, עד כמה מגיע לתת לו, ואין מגלין אותו, ומנדין את החובל עד שיפס הנחבל, ורואין כמה מגיע לתת

(1) דוגמאות לזה: רב חסדאי בן-שפרוט (תלמידי מנחם בשים), רב אלעזר מאליסנו (עין תשובות הגאונים להרכבי, צד 350), רב נתן, רב שמואל הנגיד, רב יוסף בנו, רב יצחק בר ברוך, רב ברוך בר רב יצחק, רב יצחק בר רב יהודה, רב יוסף בר מאיר. – כל החכמים האלה מובאים בספר הקבלה להראב"ד (הוצאת ר"א גייביוער) בכנוי רב. ומתם יש להקיש על חכמים אחרים, שכתוב אצלם רק ר' לבד, שהיא קצור ממלת רב (וכן מובא שם ר' יאיר בר רב יצחק. ואחר-כך יאמר עליו: ורב מאיר הזה תלמידו היה).

לו, אם קרוב לאשר יש בלבם והנחבל אין רוצה לקבל, אומרים אין בנו כח לנדותו יותר מכאן ומתירין לו; ואם רחוק ממה שבלבם, אין מתירין לו עד שיקרב לאותו שעור¹ (תשובת רב שרירא, הובאה ברא"ש, פרק החובל). וכן פסק הרי"ף ואמר: „וכד יהיב ליה שעור מאי דחזי למיהב ליה שרי ליה לאלתר בין איפייס הנחבל בין לא איפייס” (פרק החובל). וכן פסק הרמב"ם (הלכות סנהדרין, פ"ה, ה"ז).

אבל חכמי ישראל אשר באדצות אירופה ואפריקא בחרו להם דרך אחרת, פשוטה וקצרה יותר, שאינה מדקדקת כל-כך באסור דיני קנסות בחוץ-לארץ. הרי"ף באחת מתשובותיו אומר: ושאלת, אם אין עונשין במקומות אלו² בקנסות, איך יהיה הסייג שלא יעברו האנשים ולא יטו מן הדרך? – הסייג בדבר זה מסור לדיין העיר ולראשי קהלתו כפי מה שהם רואים, ומה שעשו בזה למיגדר מלתא הוא עשוי. ובקנסות אינם נגבים בבבל אם הם נגבים בתורת הודאות³, אבל עונשים כפי מה שמוצאים לצורך השעה, כמו שאמרו (יבמות, צ', ע"ב; סנהדרין, מ"ו, ע"א): „בית-דין מכין ועונשין שלא מן התורה” (תשובות הגאונים להרכבי, קס"ה). ובתשובות הרי"ף הנדפסות (סי' ל"ו): „וזה הקנס כלו אין גובין אותו בבל, הלכך אין גובין אותו בזמן הזה, אלא שיש על הזקנים ועל בית-דין לקנוס ולעשות סייג, כפי מה שהן רואין”. ובהלכותיו (ב"ק, פרק הגוזל עצים) הוא מביא למנהג זה עוד ראיה אחרת מן התלמוד. לאחר שהביא את דברי רב נחמן לרבא, „האי אינש גזלנא עתיקא הוא ובעינא למקנסיה” (ב"ק, צ"ו), יאמר: „מהא שמעינן דקנסינן בכי האי גוונא ואפילו בחוצה לארץ, דהא רב נחמן בבבל הוה וקא קניס, ועוד דגרסינן בפרק נגמר הדין, אמר רבי אליעזר בן-יעקב, שמעתי שבית-דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה, אלא לעשות סייג לתורה”. ובמרדכי (פרק השולח, קרוב לסופו) לאחר שהביא את דברי הרי"ף, שהבאנו למעלה בהערה: „וחזינן לגאון

(1) ממה שאמר „במקומות אלו”, ולא „בזמן הזה”, יוצא, שגם בימיו היו דגים בארץ ישראל דיני קנסות, וכן גראה מדבריו בגטין (פרק השולח), שכתב שם על מה שאמרו. המוכר עבדו לנכרי – קונסים אותו עד עשרה בדמיו; „וחזינן לגאון דקאמר דלא מגבינן האי קנסא אלא בארץ-ישראל” (עין עוד להלן), ובלי-ספק כך היא גם דעת הרי"ף, שאם לא כן, לא היה מביא כלל הלכה זו בהלכותיו.

(2) כלומר, שאין מגבים קנסות בבבל בכונה לגבותם, לא למיגדר מלתא, אלא בתור חוב, כדרך שמגבים הודאות והלוואות, שבתן אמרו: „אנן שליחותיהו עבדינן”. – במקור הערבי: „ואלקנסות אנמא לא תוכל באלאקראר אדא אכזות בת[כ]ם אלאקראר”. אם נערוך תשובה זו עם אותה שבדפוס שהבאנו בפנים, נראה מיד, כי תחת באלאקראר (בפעם הראשונה) צ"ל: באלעראק, כלומר בבבל, ונתחלפה לאחד מן המעתיקים מלה זו, שאפשר שהיתה מטושטשת כנוסת שלפניו, במלת אלאקראר שלאחריה, הדומה לה כמעט בכל אותיותיה. ולחנם נתקשה הרכבי בתרגום תשובה זו ובהבנתה.

דקאמר לא מגבינן האי קנסא (דמוכר עבדו לנכרי) אלא בארץ-ישראל, אבל בחוצה לארץ לא, ולא מגבינן קנסא בבבל, ונגדום את דברי בעל ספר יראים, שאם אין המלוה רוצה לומר משמט אני – מכין אותו וכו', יאמר: וכל קנס ממון אין גובין אותו בבבל אלא במידה דשכיחא ואית בה חסרון כס, ור"ב אומר, דהא דאין דנין דיני קנסות בבבל, היינו דיני קנסות הכתובות בתורה, כגון אונס ומפתה ומוציא שם רע, שלשים של עבד, תשלומי כפל וארבעה וחמשה, וחצי נזק, אבל דברים שראו חכמים לקנס מעצמם, כגון על-ידי תקנתם, קונסים בכל מקום, כדאמרינן בהאשה רבה (בבמות, צ'): „בית-דין מכין ועונשין שלא מן התורה“, ובהגוזל קמא (ב"ק, צ"ו), דקא אמר רב נחמן „גולנא עתיקא הוא ובעינא למקנסיה“. ודיני קנסות, שפירש שאין דנין בומן הזה, שמעתי בשם הר"י מאיברא, שיש לדונם על-פי שבעה טובי העיר, וכן הוא מקובל מאבותינו. ובאמת אנו מוצאים דיני חבלות וקנסות נוהגים בצרפת מקדם. מעשה בימי רבי משולם ברבי קלונימוס באחד שחלה ונטה למות, ונכנסו הקהל לבקרו ואמרו: מחול לנו על מה שחטאנו לך, וענה להם ומחל לכל ישראל מה שחטאו לו. ואחר פטירתו הוציאו בניו עדות, שחבל שמעון בראובן אביהם, ותבעו ממנו קנס הראוי, ולא נפטר החובל אלא מפני שמחל הנחבל לפני מותו לכל ישראל שחטאו לו, שאף הוא בכלל (תשובת גאונים קדמונים, סימן קכ"ב). ובמקום אחר יאמר רבנו משולם: מי שחבל בחברו וקנסוהו בית-דין וכתבו ונתנו ליד הנחבל, ומת הנחבל, יורשיו גובין מיד החובל (שם, סי' קל"ד). ונכבדה לעניננו עוד יותר תשובת רבנו, משולם (גאונים קדמונים, סי' קכ"ה): מעשה בראובן שחבל בשמעון ותלש בזקנו תלישה משונה ומכוערת, ועל רוב קלקולו שראו זקני העיר הוסיפו על קנס הקצוב ק' דינרין, ושמו לו ושמעון (צ"ל: לשמעון) חלק ירושת ראובן מהבית באותן ק' דינרין, וכתבו וחתמו ומסרו לשמעון; וצועק ראובן עתה, שלא כדין עשו לו ראשי הקהל, לפי שקנס הקצוב אינו [אלא] ר' דינרין, והם הוסיפו לו עוד ק' דינרין, ואין לו ולאשתו דירה אחרת, אלא אותה ששמו לשמעון, ועוד שהיא משועבדת לכתובת אשתו וכו'. ורבנו משולם מכריע בפעם הזאת את הדין לטובת החובל, מפני שכשאמרו חכמים בגמרא „הפקר בית-דין הפקר“ – אינו אלא בנכסי הפושע, אבל נכסים המשועבדים לאשתו אינם יכולים להפקיר, ואם הוא חטא, אשתו מה חטאה וכו'. מתשובה זו יוצא מפורש, שהיו מטילים קנס על החובל בשעור קצוב; ולא עוד, אלא שהיה שוה בשעורו לאותו המפורש בתלמוד: תלש בשעורו, נותן לו מאתים זוז (ב"ק, צ'). אלא שעל רוב קלקולו הוסיפו לו בית-דין שלפנינו עוד מאה דינרין. אבל איך פרנסו חכמים אלו את ההלכה, שאין דנים דיני קנסות בחוץ-לארץ? ולא עוד, אלא שקנסוהו בשעור קצוב? אפשר, שראשי הקהל לא קנסו את החובל בשני קנסות, של מאתים ושל מאה דינרין, אלא בקנס אחד, בשלש מאות דינרין; אבל החובל טוען, שדי היה להם לקנסו בשעור הקצוב בתלמוד, במאתים דינרין, ואולם נראה

יותר, שחכמי צרפת פרשו להם, שזה שאין דנים דיני קנסות בחוץ-לארץ אינו מוסב אלא על בית-דין, אבל לא על ראשי הקהל, שהם במקום נשיאים וראשי גליות, העוצרים בעם, שלא יפרעו מוסר, וכך מטין דברי מרדכי המובאים למעלה, כי לאחר שאמר בשם ר"ב, שזה שאין דנים דיני קנסות בבבל אין לו ענין אלא בקנסות הכתובים בתורה⁽¹⁾, הוסיף ואמר, שאפילו דיני קנסות אלה, שפרש ר"ב, שאין דנים אותם בזמן הזה, יש לדונם, כפי מה ששמע בשם הר"י מאיברא, על-פי שבעה טובי העיר, שהיה בידם כח גדול, וכמו שאמר עליהם רבנו גרשום מאור הגולה: "שכל מי שנתמנה פרנס על הצבור, הוא כאביר שבאבירים" (מרדכי, ב"מ, פ"ב. נציין עוד בדרכי משה וטור חשן-משפט סי' א' וב').⁽²⁾

ה

אחרית הסמיכה:

העצה היעוצה מאת הרמב"ם על הסמיכה, להעלות לה ארוכה ולחדש ימיה כקדם, לא קמה ולא נהיתה בימיו. יד המקרים, אשר כבדה על הארץ הקדושה ותדכאנה לעפר, הפרה את מחשבותיו, והצעתו נשארה רק בחוג העיון; והרשב"א היה אולי האחר, אשר אמר למצא לה סמוכות בתלמוד (עין למעלה, בראש סי' ב', בהערה). אך אחרי עבור שלש מאות וחמשים שנה ויותר, חזר הרעיון הזה ונעזר בלב יושבי אדמת הקדש. הארץ הנשמה החלה להתנער מעט מעפרה על-ידי גולי ספרד, אשר נאחזו בה ונפחו בה חיים חדשים. ואחד מגדולי התורה אשר בה, רבי יעקב בי רב מצפת, בהתמכו על דברי הרמב"ם, אמר לחדש את הסמיכה ולהשיב את בית-דין הגדול על כנו, וגם עשה מעשה ויסמוך בשנת ה'א רצ"ח ארבעה חכמים: את הר"י קארו, את המבי"ט ועוד שנים אשר לא נודעו לנו בשמותם, ויהי לנשיא עליהם, ויאמר להוסיף עוד עליהם עד שבעים ראשי סנהדריות. אבל כבר נגזר על הסמיכה לבלתי תקום אחרי נפלה. ראש רבני ירושלים, רבי לוי בן-חביב (הרלב"ח), שהיה גם הוא מגולי

(1) גראה, שמלת, בתורה לאו דוקא, והוא הדין לקנסות הקצובים בתלמוד, שחיי רב הסדא שלה לרב נחמן: לבעיטה חמש וכו', ורב נחמן השיבו: חסדא, חסדא, קנסא קא מגבית בבבלי (ב"ק, כ"ז).

(2) וקרוב לזה כתב הרא"ש בפרק הגוף עצים, שזה שיש למנהיגי העם להטיל קנס בחוץ-לארץ, הוא דוקא לגדולי הדור כרב נחמן, דחתנא דבי נשיאה הוה וממונה לזון על-פי הנשיא, או לטובי העיר שהקים העם עליהם, אבל דיני דעלמא לא.

ספרד, בן רבי יעקב אבן-חביב, בעל ה"עין-יעקב", לא אבה להסכים עם הר"י בי רב, ויצא לחלוק עליו בקונטרס מיוחד, קונטרס הסמיכה, הנמצא בסוף תשובותיו. אחת מטענותיו היתה, כי ירא, פן ירשה לעצמו בית-דין הגדול והסמוך בשובו לתחיה לבטל את קביעת המועדות על-פי החשבון, שנתקבל לחוק בישראל, ולשוב לעבר שנים ולקדש חדשים על-פי הראיה, על שלשת הסימנים ועל צרכים אחרים השונים בבחינתא, כדרך שהיו נוהגים בזמן שהיתה הסנהדרין קימת. ובכן לא התרה שאלת הסמיכה גם הפעם, ונשארה תלויה ועומדת, עד עמוד כהן לאורים ולתומים".

בחתמת דברי אני רואה לדבר עוד דברים אחדים על קריאת השם רבי, שבו היו מכנים את החכמים הנסמכים, ושנוצר כל-כך פעמים במאמרי זה.

קריאת מלה זו, הממלאה את כל הספרות העברית, איננה ברורה כל-כך, כאשר אפשר היה לדמות בסקירה ראשונה. בספרי הדפוס שבידינו נתפשט המנהג לנקד את ה"ר" בפתח - רָבִי, וכנגד זה נתקבל המנהג בפי העם לקרא את ה"ר" בסגול - רַבִּי, וכך היו האשכנזים נוהגים לקרותה גם בדורות שלפנינו (עין ספר לחם-שמים להגאון יעבץ, ריש מסכת ברכות). אבל לפי עדות התשבי (בערך רבי), נמצא בהרבה סדרי-תפלה שבימיו ה"ר" נקודה בשנא ואחריה "ב" דגושה, שלא כדון, והאשכנזים היו קוראים אותה בקמץ חטוף, במשקל חֲלִי או עֲזִי (ולא פֶרֶש, אם ה"ב" רפויה, כ"ל" של חֲלִי, - רַבִּי, - או דגושה, כ"ז" של עֲזִי, - רַבִּי); והתשבי מחליט, שהקריאה הנכונה היא רַבִּי, בחיריק תחת ה"ר". וראיתו ממה שהורגלו הפֶּנְטִינִים הקדמונים לחתום את שמותם בראשי החרוזים: פֶּלּוֹנִי בְּרִיבִי פֶּלּוֹנִי - ב"י אחרי ה"ר". הרז"ה בשערי-תפלה שלו (סימן מ"ט) הולך אחרי הקוראים את המלה בקמץ חטוף, אלא שהוא מוצא לנכון להחריף את הקמץ החטוף בקבוץ, במשקל עֲזִי, ולנקד רַבִּי. והגאון יעבץ אומר, שהקריאה הנכונה היא רַבִּי, ה"ר" בשנא וה"ב" רפויה, במשקל פְּרִי, שְׁבִי (בריש ספרו לחם-שמים, ובאריכות יתירה בספרו לוח-ארש, דף י"ט. 1) ונראה, שגם הקדמונים היו מחולקים בקריאת המלה הזאת. ורב שמואל הנגיד בשיריו משתמש בה בשתי דרכים: לפעמים היא נחשבת אצלו כיתד - רַבִּי או רַבִּי (זכרון לראשונים, א', צד 46 וצד 74), ולפעמים היא אצלו כמלה בת שתי תנועות - רַבִּי, רַבִּי (עין שם, צד 161, ובהערת הרכבי, צד 172).

(1) בספר אילת-השחר (דפוס מנטובה, ה"א שע"ב, דף ד', עמוד ב') מצאתי, אמר

רַבִּי יהודה כך היה מנהגו של רַבִּי עקיבא!

הקריאה המחזרת בעיני מִפְלָן, היא: רַבִּי. כך היו קוראים אותה בזמן המשנה, וכאשר מצאנוה בברית החדשה כתובה באותיות יְנִיּוֹת (מתי, כ"ג, ז' – ט'). ואפשר למצא סמך לזה גם בדברי רבותינו, שאמרו: נפק לוי ודרשה בשמיה דרבי ולא קלסוה, בשמיה דרבים וקלסוה (גטין, כ', ע"א), נפק רבי חייה ודרשה משמיה דרבי וקלסוה, משמיה דרבים ולא קלסוה (שם, ע"ז, ע"א) – ונראה מזה קצת, שהמלים „רבי” ו„רבים” היו קרובות במבטא (1).

אבל גם את הקריאה המורגלת „רַבִּי” אין לדחות בשתי ידיים. בכתובת מצבה אחת איטלקית קדומה, כתובה בשפת רומי, שהוציא החכם אסכולי, נאמר על נערה אחת פוסטינה, שהספידוה שני משולחים („שליחי ציון”. עֵינָן מֵאֲנָאֹשְרִיפֵט לְגִרְךָ, שנת 1880, צד 439) ושני חכמי רבותינו: duo Apostuli et duo Rebbites – הרי שקראו את המלה רַבִּי. ובאמת הפתח והסגל קרובים במדרגה ידועה בהברתם, וכמו שבִּלְשׁוֹן ערבית סימן אחד לשניהם, וכן בנקוד הבבלי אין סימן מיוחד לסגול, וכל המלים המנוקדות בנקוד שלנו בסגול – מנוקדות שם בפתח (ולפעמים בחיריק), כאשר כבר העיר על זה הרש"פ בספרו „מבוא לנקוד האשורית”. ומי יודע, אם אין מלת „ברבי”, המצויה בחתימת הפיטנים, צריכה להקרא בסגול, אף-על-פי שנמצאה בה „ר” אחר ה„ר”, וכדרך שכן הוא הדבר במלים: היוק, היקף, היכר, היקש, היסח, היתר, שהן כתובות ב„ר” אחר ה„ה” ונקראות בסגול.

ובתלמוד מצאנו כמה פעמים את הלשון: אמר רחבה אמר רבי יהודה (פסחים, נ"ב, ע"ב) ובמקומות אחרים), שקריאת מלת רבי ממוצעת בין מלת רב ובין מלת רבי, ולפי שנסתפק לבעל המאמר, אם באה לידו השמועה מפי רבי יהודה הבבלי, או משום רבי יהודה, שהיה בארץ-ישראל, ולפיכך „היה גורסה בשם שניהם”, ובהרכיבו שתי המלים יחד היה קורא „ראבי”, כמו שכתבו הגאונים רב שרירא ורב האי ורבנו חננאל בפרושיו (הובאו בערוך, ערך אביי וערך רב). אות „א” הנוספת מורה על ה„ר”, שהיא – כפי המנהג הנהוג אצל גאוני בבל – צריכה להנקד בקמץ, במשקל עֲנִי, נָקִי, וכדרך שמצאנו מלה זו מנוקדת בספר אילת-השחר. אבל אין הדבר נמנע, שנמצאו אנשים שקראו מלה זו במקומות הנזכרים בקמץ חסוף, ומהם באה קריאת מלה זו לאשכנזים, לפי עדות התשבי שהבאנו למעלה, וכן השתמש בקריאה זו גם רב שמואל הנגיד לצורך המשקל.

(1) לדעת רש"י (גטין, כ', ע"א), שנה לוי מלת „רבי” למלת „רבים” בכונה. אבל כבר דחו בעלי התוספות את דבריו. ולפי פרושם אפשר לתלות את החלוקה בטעות השומעים.

העורך: דוד פרישמאן

המוציא: אברהם יוסף שטיבל

יוצאת ארבע פעמים בשנה

תרע"ט

ספר רביעי

מהדורה שנייה

נרשה, תרע"ט

„HATKUFA“ □ □ □ □ □ □
□ □ □ KWARTALNIK LITERACKI
REDAKTÓR: D. FRYSZMAN □ □ □
□ □ □ WYDAWNICTWO-SZTYBEL
WARSZAWA, 1919 □ □ □ □ □ □

DRUK. SZ. SIKORA i I. MYLNER
WARSZAWA, NOWOLIPKI 6. □ □

תכן הענינים.

ספורים:

הנדה, ספור	—	—	—	—	—	מאת ש"י עגנון	1
סוף-סוף	—	—	—	—	—	ג. שופמן	55
סחור סחור, רומן, חלק שלישי	—	—	—	—	—	א. שטיינמאן	65
בשעת מלחמה, מרשימותיו של רופא לגיון	—	—	—	—	—	י. ה. ייבין	132
עם בוא האביב	—	—	—	—	—	ז. וינברג	161
המכשפה החורת, אגדה	—	—	—	—	—	יעקב כהן	169
בהר סיני, מעשה	—	—	—	—	—	ד. פרישמאן	195

תרגומים:

איפגיניה בטוריס, חזיון מאת י. וו. גטה	—	—	—	—	—	תרגום יעקב כהן	207
בָּלָדוֹת	—	—	—	—	—	אדם מיצקביץ	321
בשויציה	—	—	—	—	—	סלובצקי	335

מאמרים:

ספרי חכמה	—	—	—	—	—	מאת	359
משפט הסמיכה וקורותיה	—	—	—	—	—	ה. י. בורנשטיין	393
מדור הנפש	—	—	—	—	—	מ. טייטלבוים	426
לתולדות היהודים בנסיכות נרשה	—	—	—	—	—	ע. ג. פרענק	451
אדבה	—	—	—	—	—	ר. וו. אמרסון	89
על גבול שני עולמות	—	—	—	—	—	הלל צייטלין	301

שירים:

גשרים	—	—	—	—	—	מאת	549
שירים	—	—	—	—	—	יצחק קצנלסון	563
נטפים	—	—	—	—	—	יוסף לייבטשוביץ	586
שולמית	—	—	—	—	—	מ. מ. פולנקביץ	592
מוטיבים	—	—	—	—	—	דוד פרישמאן	607
חוק! שיר בפרוזה	—	—	—	—	—	א. י. שטיבל	602
מול היער, אידיליה	—	—	—	—	—	יעקב כהן	606
ברמה	—	—	—	—	—	דוד פרישמאן	614

בקרתי:

523	--	--	--	--	מאת	ה. ג. פרידמאן	שאל טשרניחובסקי
662	--	--	--	--	י. ה. ייבין	בימי הארת עולם	

ביבליוגרפיה:

673	--	--	--	--	ראת	בן גריון	ספרים על התסידות (IV—I)
677	--	--	--	--	ל-ר	"	"לוח אחיעבר"
679	--	--	--	--	פ. ל.	"	טיסא עסער בתור-דרמה

מתקופה לתקופה:

683	--	--	--	--	מאת	איכידור צור	מן הסערה (IX—IV)
694	--	--	--	--	ד. פ.	"	הרבות עולם (IX—I)

אתר דעת - מכללת הרצוג

התקופה

ספר רביעי